

Adalékok Janus Pannonius dicskölteményeinek értelmezéséhez*

Kommentár helyett

Dalloul Zaynab

Bevezetés

Janus Pannonius összes művei modern kritikai kiadásának harmadik kötete, a *Carmina epica*,¹ 2018 tavaszán jelent meg, és a Marcellus-panegyricus kivételével tartalmazza a költő valamennyi dicsőítő költeményét a szöveghagyománnyal, a -variánsokkal és a similiával együtt.

A Janus Pannonius szöveghagyományt illetően igen alaposan tájékozódhatunk a szakirodalom segítségével,² ezért tanulmányomban csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a jelenlegi, 3 kötetes kiadás, amelynek a *Carmina epica* a legfrissebb darabja, hiánypótló műnek tekinthető, tudniillik a Janus-filológia történetében az utolsó olyan vállalkozás, amely Janus összes műveinek kritikai igényű kiadását szerette volna megvalósítani, a 18. század végén realizálódott.

A modern kritikai edíció készítése során az ELTE-kutatócsoport munkatársaiban felmerült egy, a Janus Pannonius összes műveihez készítendő átfogó kommentár megjelentetésének ötlete is, amely azonban időhiány, valamint a téma rendkívül alapos és időigényes kutatásokat igénylő mivolta miatt egyelőre még nem készült el.

A Janus teljes életművére kiterjedő kiadási szándék, mint ahogyan fent említettem, utoljára 1784-ben, a Teleki-féle, úgynevezett utrechti kiadásban³ öltött testet, és ma már tudjuk, hogy az a kötet a neolatin európai hagyomány szellemében, az eredeti tervek szerint kommentárral együtt jelent volna meg.⁴

Az 1784-es utrechti kiadás nagy volumenű kritikai apparátusát Kovásznai Sándor (1730–1792)⁵ erdélyi tudós filológus készítette el, azonban a Janus Pannonius életére vonatkozó adatok és néhány homályos szöveghagyománybeli kérdés kivételével ez a nyomtatott kötetben nem jelenhetett meg: a jegyzetei annak ellenére csak kéziratos formában maradtak fenn, hogy

---

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatásával készült

¹ *Iani PANNONII Opera quae manserunt omnia*. Volumen III. *Carmina epica*. Fasciculus 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER. Similia addiderunt Ladislaus TÖRÖK et Zaynab DALLLOUL. Balassi Kiadó, Budapest, 2018.

² Lásd BÉKÉS Enikő összefoglaló szakirodalmi tájékoztatóját: *Janus Pannonius: Válogatott bibliográfia*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006.

³ *Iani PANNONII Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia*, 1-2. Ed. Sámuel TELEKI et Alexander KOVÁSZNAI, Traiecti ad Rhenum, Bartholomaeus Wild, 1784.

⁴ Lásd erről a témáról részletesen: DALLLOUL Zaynab: *Kovásznai Sándor, az elfeledett Janus-komentátor*. Szegedi Tudományegyetem, bölcsészdoktori értekezés kézírata, 2009.; Uő: *Kovásznai Sándor és az európai kommentártörténeti hagyomány*. Irodalomtörténeti Közlemények, 114/(2010/2). 99–121.

⁵ Kovásznai életéről lásd KOCZIÁNY László: *Kovásznai Sándor: Az ész igaz útján: Válogatott írások*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970.

lényegében Janus akkor ismert összes művéhez írt kommentárt. Kovásznai munkája azért is bíróiási jelentőséggel, mert a magyar irodalomtörténeti hagyomány az európai tradíciótól⁶ eltérően, egy-egy ritka kivételtől eltekintve⁷ nemigen ismerte a kommentáros szövegkiadás hagyományát. A kommentár műfajával, meghatározásával számos kutató⁸ foglalkozott, és többé-kevésbé egyet is értenek abban, hogy a kommentár már a kezdetek kezdetén létezett, mint irodalmi szövegekhez írt megjegyzések halmaza; és hogy a filológiai tevékenységnek szerves része, és hogy pontos meghatározása a műfaj sokrétősége miatt igen nehézkes, illetve más szemszögből nézve igen sokféle lehetőséget vet fel. A kommentár jelentéstartalmát erőteljesen befolyásolja a kor és a környezet, amelyben keletkezett, valamint a kommentált mű műfaja és a kommentátor személye is: ilyen értelemben nagyon sokféle kommentárról beszélhetünk. Létezik viszont minden kommentárnak legalább egy közös vonása: ez pedig a keletkezésük motívuma és célja: azaz egy adott szöveg megértésének és interpretálásának vágya.

Mindent egybevetve elmondható, hogy Kovásznai Sándornak a Janus Pannonius műveihez írt kommentárja rendkívül alapos, a *studia humanitatis* minden tudományterületére kiterjed, és ez a jellemzője minden tekintetben tökéletesen megfelel a korszellemnek. Ha a szűkebb értelemben vett *studia humanitatis* vesszük alapul, ennek eredője lényegében a klasszikusok tanulmányozása, illetve az ókori auktorok szövegeiből kiindulva az egész antikvitás lehető legalaposabb megismerése.

Janus Pannonius esetében ezt a definíciót természetesen ki kell egészíteni, jobban mondva a reneszánsz tükrében kell értelmezni, hiszen az egész reneszánsz lényegében az antik világ újjáélesztését tűzte ki céljául, mégpedig azt utánozva és egyszersmind azzal versengve.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a reneszánsz auktorra hatnia kellett az antikvitáson kívül a középkori és a kortárs irodalomnak is. Janus költői életművét tekintve bőséges ismeretekkel rendelkezünk arról, hogy milyen antik forrásokat használt, kevesebb a tudásunk viszont a középkori és a reneszánsz kortárs hatásokat illetően, illetve helyesebb lenne talán úgy fogalmazni, hogy szövegszerűen, a filológia szigorú szabályainak alkalmazásával a dicskölteményeit a reneszánsz és a középkor tükrében eddig még nem vizsgálták meg oly alaposan, mint a klasszikus szöveghelyeket.

A Janus Pannonius filológiában mind a mai napig óriási kiaknázatlan lehetőségek rejlenek, annak ellenére, hogy Ábel Jenő⁹ és Huszti József¹⁰ tevékenysége óta a modern kori Janus-kutatások egyre nagyobb hangsúlyt kaptak. Mára már ismert Janus Pannonius szövegeinek kéziratos hagyományozódása¹¹, és hírnevének 16–18. századi újjáéledése, amely számos nyomtatott kiadásban öltött testet.

---

⁶ Vö: DALLOUL (2010).; PFEIFFER, Rudolf: *History of Classical Scholarship. From 1300 to 1850*. Oxford, Clarendon Press, 1976.

⁷ lásd például FORTUNATUS Matthaeus: *L. Annaei Senecae Naturalium Quaestionum Libri VII*. Venezia, Aldus Manutius, 1522. (=RMK III. 252).

⁸ Néhány név a korántesem teljes felsorolásból: Friderich August Wolf, Gottfried Hermann, August Boeckh, John Edwin Sandys, René Wellek, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, Michael von Albrecht, Marianne Pade, Anthony Grafton, Roy Gibson stb.

⁹ Lásd ÁBEL Jenő: *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon – Analecta ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest–Lipsiae, Brockhaus, 1880.

¹⁰ HUSZTI József: *Janus Pannonius*. Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931.

¹¹ Vö: CSAPODI Csaba: *A Janus Pannonius szöveghagyomány*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

Általános az a felfogás, hogy Ábel Jenő fellépéséig klasszika-filológia hazánkban nem létezett olyan formában, amely színvonalban a külfölddel felvehetette volna a versenyt. Hiányzott hozzá a szövegkiadási gyakorlat, és az a kritikai-filológiai tradíció, amely segítségével tudományos iskolák munkásságára alapozva létrehozhattunk volna latin és görög szövegkiadásokat, méghozzá az európai követelményeknek megfelelő kritikai apparátussal ellátva. Borzsák István (1914–2007) idézi Ábel Jenőtől az Ábel kontra Hóman tudománytörténeti polémia kapcsán a következőket:¹²

„hogy is beszélhetnénk itthon önálló klasszika-filológiáról, amíg nem nevelődött fel tudományos kutatásra képes nemzedék, amely aztán a művelt közönséget a klasszikus szerzőkkel, és fáradságos kutatásának eredményeivel megismerteti? Amíg szellemi és anyagi tekintetben önálló klasszika-filológiát nem tudunk létesíteni és fenntartani, addig írjunk »olyan nyelven, melyet külföldi bajtársaink is megértenek, ha ti. valami önállóval léphetünk fel,« olyasmivel pedig – »hiúságunk sugallatának engedve«– ne hozakodjunk elő, »mi a külföld ítélőszéke előtt nem állaná meg a helyét.«"

Visszatérve az utrechti kiadáshoz megállapíthatjuk, hogy Kovásznai Sándor tudós professzor a kommentárja megírása során a magyarországi viszonyokat tekintve korát megelőző kritikai módszerek alapján dolgozott, és pusztán a filológia metódusaira támaszkodva sok olyan adatot kinyert a szövegekből, amelyeket az őt megelőző nemzedékek Janus-kutatói nem tudtak értelmezni, vagy egyszerűen nem vettek észre, az utána következő filológusnemzedék pedig egész egyszerűen nem ismerte. Igazán kár, hogy a kiadáshoz tartozó jegyzetapparátusa kiadatlan maradt: sok olyan értékes információt tartalmaz ugyanis, amely már a 18. század végén elindíthatta volna a modern kritikai filológia alapelveinek lefektetését, és sokrétűen gazdagította volna az addig még csupán alig létező Janus-kutatásokat.

Kovácsnai képes volt például a szövegek keletkezésének idejét úgy megállapítani, hogy az nem sokban tér el 20. század irodalomtörténeteinek megállapításától.¹³ Az elégiák és az epigrammák szövegéből kiindulva azt is meg tudta határozni, mennyi ideig tartózkodott Janus Pannonius Itáliában, történész lévén korabeli reneszánsz források alapján igazolta Janus szövegeinek történeti hitelességét. Kiváló logikával jött rá arra is Kovásznai, hogy a korábban tévesen Janusnak tulajdonított *Ad Bartholomaeum Fontium* című episztola valójában Angelo Poliziano műve, valamint hogy Vespasiano da Bisticci és Tito Vespasiano Strozza személyét meg kell különböztetni. Ez egyébként az egyetlen olyan eredménye, amelyet Teleki Sámuel érdemesnek tartott közölni nyomtatásban, a Janus-biográfia adatain kívül. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy Kovásznai már a 18. század végén érdemesnek tartotta a kortárs reneszánsz irodalomtörténet forrásainak kutatását, felismervén, hogy az eredmények számos értékes adattal gazdagíthatták volna már két évszázaddal ezelőtt a Janus-filológiát.

---

¹² BORZSÁK István: *Ábel Jenő*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 34.

¹³ KOVÁCSNAI Sándor: *Notae in Janum Pannonium*. Marosvásárhely, Teleki Könyvtár, 1778-1779, MS autogr. TKt, I-III, 401 b, c, d, sz.; Vö: V. KOVÁCS Sándor: Az újkori Janus Pannonius filológia. Janus elégiáinak időrendje. In KARDOS Tibor – V. KOVÁCS Sándor (szerk.): *Janus Pannonius: Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. (Memoria saeculorum Hungariae, 2), 572–574; Uő: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom: Tanulmányok*. Budapest–Dabas, Magvető Könyvkiadó, 1987, 337–341.

A tanulmányom következő fejezeteiben – ha az előzetesen említett okok miatt nem is szándékozom teljes kommentárt közreadni – megpróbálom néhány adalékkal hozzájárulni Janus Pannonius panegyricusainak értelmezéséhez, a középkori és a reneszánsz szöveghelyekre helyezve vizsgálódásaim hangsúlyát.

A dicsköltmények forrásairól általában

Janus panegyricusköltészetének forrásait illetően közismert,¹⁴ hogy Janus legfőbb mintája a klasszikus epikus szerzőkön kívül (Vergilius, Ovidius, Statius, Silius Italicus stb.) a 4–5. század fordulóján alkotó Claudianus volt.

A további vizsgálódások alapján ki lehet jelteni, hogy a Trecento¹⁵ és Quattrocento idején alkotó ismertebb itáliai kortárs auktorok, például Tito Vespasiano Strozza vagy Basinio da Parma stb. igen nagy idézetszámban jelennek meg Janus költeményeiben.

Szinte semmilyen figyelmet nem kaptak ellenben sem a középkori-keresztény szerzők művei, sem pedig a középkori eposzok mint lehetséges források. Janus Pannonius kritikai kiadásának harmadik kötete, a *Carmina epica* készülő munkálataiban a feladatom az egyes dicskölteményekben megjelenő klasszikus, keresztény, középkori és neolatin párhuzamos helyek feltérképezése volt. Kutatásaim során feltűnt, hogy Janus dicsőítő költeményeiben – a klasszikus és a neolatin szerzők művei mellett – meglehetősen hangsúlyosan jelennek meg egyes középkori és keresztény átvételek is, különös tekintettel például Prudentiusra és a 10. századi, *Waltharius manu fortis* c. hőskölteményre, amelynek magyar vonatkozásai is ismertek.

Előjáróban néhány szó azokról a Janus-dicskölteményekről, amelyeket a jelen dolgozatom témája kapcsán alaposabb filológiai vizsgálatnak vettem alá: mindegyik panegyricus Janus ferrarari korszakában, Guarino da Verona iskolájában írodott, és igen erősen érződik rajtuk egyrészt a humanista iskolákban tanuló költő-növendékekre jellemző „imitatio” (utánzás) és „aemulatio” (versengés) gyakorlata¹⁶, valamint a kor politikai viszonyai, amelyek Janus magánéletét is mélyen érintették.

A költemények témája és történelmi háttere a Janus-filológia számára kellőképpen ismert, így ezeket a kérdéseket csupán röviden, összefoglalva szeretném említeni. Ugyanez vonatkozik az antik eposz műfajának középkori és reneszánsz recepciójára, különös tekintettel az eposz politikai funkciójára és a műfaji jellegzetességeire, hiszen erről a témáról kielégítő mennyiségű szakirodalom¹⁷ áll rendelkezésünkre.

Janus Pannonius antik mintáit már sokan vizsgálták, de a szakirodalom ismeretében mégis elmondható, hogy ezek a vizsgálódások főként az epigrammák területére korlátozódtak, és csak néhány irodalomtörténész szentelt figyelmet az egyéb műfajoknak: róluk, és a

---

¹⁴ HORVÁTH János: Janus Pannonius műfajai és mintái. In KARDOS Tibor – V. KOVÁCS Sándor (szerk.): *Janus Pannonius: Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 337–389. (Memoria saeculorum Hungariae).

¹⁵ MANN, C. N. J. 1971. Petrarch and the Transmission of Classical Elements. In: R. R. BOLGAR ed. *Classical Influences on European Culture A.D. 500-1500. Proceedings of an International Conference Held at King's College, Cambridge, April 1969*. Cambridge, University Press. 217–224.

¹⁶ DOLBY, Laura M.: Az intertextualitás Janus Pannonius epigrammaiban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 96(1993/3). 320–323.

¹⁷ Vö: BÉKÉS (2006).

következtetéseikről következzen most a témához mértén egy rendkívül rövid és nem teljes körű összefoglaló.

Huszt József 1931-ben jelentette meg a már idézett nagy volumenű Janus-monográfiáját¹⁸, amely kiváló kiindulási alapot jelentett minden további, elmélyültebb, a részletekre fókuszáló kutatómunkához. Az ő megállapítása szerint Janus a költeményeiben felhasznált antik párhuzamait a tanulmányaira vezethetjük vissza, Guarino ugyanis Ferrarában egy viszonylag kötött rend szerint olvastatta növendékeivel az auktorokat, ráadásul Huszt Guarino fia, Battista feljegyzései alapján úgy gondolta, hogy Janus összeállíthatott magának egy mitológiai és történeti példagyűjteményt¹⁹, amelyeket költőnk előszeretettel forgathatott az alkotási folyamat során. A továbbiakban részletesen elemzi, hogy Janus egyes korszakaira mely kortárs és antik szerzők hatottak²⁰, így például megállapítja, hogy a csipkelődő és erotikus epigrammáinak mintái Martialis, Catullus és a kortárs Beccadelli voltak (itt hívnám fel a figyelmet arra a köztudott tényre, hogy Janus önmagát „Simia Martialis”-nak, tehát Martialis majmának nevezte).

A monumentális epigrammáira és az elégiáira Statius, Propertius és Tibullus hatott, a panegyricusokra pedig Claudianus. Huszt úgy vélte, Janus inkább a retorikai fordulokat alkalmazta a hosszabb epikus műveinél, az epikai szerkesztéshez ugyanis, amelyhez Vergilius és a nagy epikusok szolgálhattak volna például, nem volt elég ügyes! Kiemelten foglalkozott Janusnak a hónapokról szóló elégiájával, valamint az *Eranemossal*, a szelek versenyével és ezekben az ovidiusi hasonlóságot²¹, és a retorikai fordulatok dominanciáját emeli ki.

Jó húsz évvel Huszt monográfiája előtt Pais Dezső újszerű megközelítésben tanulmányozta Janusnak a már említett, *Eranemos* c. hosszabb költeményét.²² Egyrészt kijelentette, hogy az iskolában szokásos auktorok a tanulmányi rendnek megfelelő arányban jelennek meg Janus költészetében, úgymint Vergilius és az őket utánzó: Ovidius és Statius; ezután következnek Seneca tragédiái, majd Terentius, Iuvenalis, Plautus, Horatius és Persius művei. (Ezt a gondolatot Huszt is átvette, mint ahogyan fentebb már említettem). Ami új Pais Dezső látásmódjában, hogy nem csupán a szó szerinti egyezéseket vizsgálja, ahol egészen egyértelmű az antik minta, hanem az olyan megfeleléseket is, amelyek – megfogalmazása szerint – a tudattalanból fakadnak: tehát olyan képeket, mozzanatok, kifejezéseket, metrikai helyzeteket elemez, amelyek a költő olvasmányai alapján a műveltségének fokmérőjeként jelennek meg és köszönnek vissza költeményeiben.

Marianna D. Birnbaum Janus történelemszemléletével kapcsolatban²³ Justinust és Valerius Maximust említi, mint lehetséges mintákat, valamint felhívja a figyelmet két fontos tényre: az

---

¹⁸ HUSZTI (1931).

¹⁹ GUARINI, Battista: *De ordine docendi et studendi*. Testo critico, trad. e note di Luigi PIACENTE. Bari, 1975. Idézi: HUSZTI (1931), 26.

²⁰ Uo, 47.

²¹ Huszt utal például Janus egyik ovidiusi elégiájára, amely a hónapokról szól és mintegy miniatűr *Fasti*-ként értelmezhető, vö: *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*, Elegia XXXIV., kiad. ÁBEL Jenő, Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1880. 130–131.

²² PAIS Dezső: Janus Pannonius Eranemusa és a latin klasszikusok. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 34(1910). 760–776.

²³ BIRNBAUM, Marianna D. : Janus Pannonius történelemszemlélete. In JANKOVITS László – KECSKEMÉTI Gábor (szerk.): *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1998. 37–41.

első, hogy Janus költeményeiben nem jelenik meg Lucretius. Feltételezése szerint azért, mert az epigrammák írása idején a *De rerum natura* még nem volt tananyag Guarino iskolájában; erre az lehet a magarázat, hogy a középkor nem szerette Lucretiust a materializmusa miatt, művének egyetlen fennmaradt kéziratát Poggio Bracciolini találta meg a fuldai kolostorban²⁴, 1417-ben. Ehelyütt jegyezném meg, hogy a dicsőítő költemények párhuzamos helyeinek keresése során több Lucretius-allúziót is találtam, amelyekről részletesebben egy előző cikkemben már említést tettem,²⁵ és amelyek meg is jelentek a 2018-as Janus-kiadás kritikai apparátusában. Másrészt viszont Birnbaum fontosnak tarja, hogy Janus nem csupán antik mintákhoz nyúlt vissza, hanem a kortárs költők művészetéből is merített, erre bizonyítékul szolgál az, hogy legtöbbjüket személyesen is ismerte, nagy részükkel pedig költői levélváltásban állott, elég csak Tito Vespasiano Strozzára, Enea Silvio Piccolominire, Lodovico Carbonéra és Niccolò Perottira gondolni.

Ian Thomson ellenben pontosan ennek az ellentétét állítja a Guarino-panegyricus kapcsán:²⁶ Janus ugyanis ebben a műben egyáltalán nem nevezi meg kortársait, Thomson szerint többek között azért, mert nem tartotta őket említésre méltónak.

Ez az állítás azonban a véleményem szerint nem állja meg a helyét, elég a csipkelődő epigrammákra gondolnunk, ahol nem egy kortársa szenvedte meg Janus gúnyolódó stílusát, mint például Basinio da Parma, viszont akitől Janus bizonyíthatóan vesz át szövegeket, mint ahogy az szintén kiderül a Janus frissen megjelent kiadásának kritikai apparátusából.

A *Memoria Saeculorum Hungariae* c. tanulmánykötetben Horváth János írja,²⁷ hogy a panegyricusköltészet reneszánsz kori elterjedését Aurispának köszönhetjük, de Janus kisépikai műveire leginkább a claudianusi minta jellemző, többek között tőle vette át a szokást, hogy a költemények elejére beiktatta a praefatiót. Emellett még azt is hangoztatta, hogy a humanisták az antik auktorokra saját kortársaikként tekintettek, valamint költészetükben őket akarták másolni és túlszárnyalni, az „imitatio” és „aemulatio”, tehát az utánpótlás és versengés jegyében. Szentmártoni Szabó Géza, a René-panegyricus sokáig lappangó részletének felfedezője pedig annyit tesz még hozzá²⁸ az előző megállapításokhoz, hogy Janus panegyricusaira rendkívül nagymértékben hatott Claudianus mellett Lucanus *Pharsaliája*, valamint a humanista dicsőségkultusz.

A következő fejezetekben – a Guarinóra és a Marcellóra írt dicsőítő költemény kivételével – a konkrét szöveghelyeket alapul véve egyesével fogom megvizsgálni a panegyricusok forrásait.

---

²⁴ www.treccani.it/enciclopedia/poggio-bracciolini_%28Dizionario-Biografico%29/ (A letöltés dátuma: 2018. 17. 26.)

²⁵ DALLOUL Zaynab: Janus Pannonius antik reminiscenciái a *Carmen pro pacanda Italia* c. dicsőkölteményben. In MIKUSI Balázs – RÓZSAFALVI Zsuzsanna – SIRATÓ Ildikó (szerk.): *Fordítás, tolmácsolás, értelmezés*. Budapest, OSZK–Gondolat, 2017. 101–109. [Bibliotheca Scientiae et Artis, 9.]

²⁶ THOMSON, Ian: *Humanist Pietas: The Panegyric of Janus Panonius on Guarinus Veronensis*. Bloomington, Research Institute for Inner Asian Studies, 1988. 34.

²⁷ HORVÁTH (1975). 337–389.

²⁸ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Parthenope veszedelme: Újdonságok a Janus Pannonius-filológia köréből*. Budapest, Napkút, 2010. (Értekezők – etüdök, 2) 5–31.; valamint: Uő: Janus Pannonius lappangó művei nyomában. In ZSUPÁN Edina – BOKA László (szerk.): *Interpretációk interpretációja: Tudós bibliothecariusok, tudós előadók*. Budapest, OSZK–Gondolat, 2015. (Bibliotheca scientiae et artis) 9–17.

Az *Eranemos*

Ez a mű nem sorolható a dicsőítő költemények sorába, inkább egyfajta fiataalkori játékos próbálkozásnak tekinthető, amelyet Guarino iskolájában kaptak a diákok feladatként. Az *Eranemos*, avagy a *Szelek versenye*, lényegében az epikai elemek megjelenésének ellenére inkább retorikai jellegű mű, ugyanis a négy fő szélirányt megszemélyesítő mitológiai alakok, Eurus (keleti szél), Auster (déli), Zephyrus (nyugati) és Boreas (északi) versengenek azon, hogy melyikük az erősebb. A szöveg forrásait és antik párhuzamait, keletkezésének feltételezett körülményeit már a múlt század első harmadában jól ismerte a szakirodalom,²⁹ hiszen Pais Dezső kimerítő részletességgel, szinte sorról sorra elemezte Janus szövegében a megfelelő antik reminiscenciákat. Huszti József foglalta össze igen találóan Pais meglátásait a következőképpen: „Az *Eranemos* – amint azt Pais Dezső jeles tanulmánya részletekbe menőleg megállapítja –, tulajdonképpen Horatiusból, Vergiliusból, Ovidiusból, Senecából, Lucanusból, Statiusból és Claudianusból összerótt cento, melynek egyes mozzanatai, a benne található képek, sokszor aprólékos vonásaikban is, sőt a kifejezések nagy része, a római költők nyilvánvaló befolyását mutatják. S a legtöbb esetben idézhetünk olyan közel-álló párhuzamos helyeket, melyeknél, ha az átvétel teljes bizonyossággal ki nem mutatható is, valószínűleg a tudat alatti lelkifolyamatként végbemenő utánzással van dolgunk. Sokszor természetesen nehéz eldönteni, hogy a felhozható minták közül melyikkel van Janus Pannonius egy-egy helye összefüggésben, mert [...] a latin költészet deskriptív részletei is rendesen rokonságban állanak egymással.”³⁰

Huszti úgy véli, Aeolus Guarinónak, a szónoki iskola fejének a megszemélyesítője, a szelek pedig oratori minőségükben mint tanítványai versengenek Aeolus kegyeiért, aki pedig versengők szónoki tehetségének fényében jelöli ki közülük a nyertest. Huszti és Pais megállapítása az is, hogy az *Eranemos*-ban igen erőteljes a lucanusi hagyomány olyan értelemben, hogy az epikai leírás csupán önmagáért létezik, egyéb céljai a költőnek nincsenek, illetve, hogy az egyéb célokat immár a retorikai jegyek szolgálják.

Az elemzésük lényege a következő: Janus a 9. sorig a klasszikus prooemiumokat követi Vergilius mintájára, majd a 10–23. sorokban szintén az aeneisi expositio jelenik meg: Janus szinte minden létező vergiliusi képet felhasznál Aeolus őrvongásának ábrázolására. Pais Dezső a hasonlóságok mellett a különbségekre is felhívja olvasója figyelmét.

A 24–39. sorok tartalmazzák Eurus declamatióját: Pais szerint ezt a részt leginkább Lucanus ihlette, bár Janus sokszor meglehetősen „ízléstelenül variálta a hyperbolát” a széltől felkorbácsolt tenger hullámainak ábrázolására.

Auster beszédében megjelennek egyaránt szöveghelyek a *Metamorphoses*-ből, a *Georgicá*ból és a *Pharasiából* is (40–88. sorok), bár egyértelműen a lucanusi allúziók dominálnak.

A Zephyrus-beszédről viszont Pais megállapítása az, hogy nincs egybefüggő antik mintája Janusnak, természetesen attól eltekintve, hogy bizonyos részletek pontosan megfeleltethetők egyes klasszikus forrásoknak – így tehát kijelenti, hogy Janus költői zsenije ebben a szakaszban nyilvánul meg leginkább.

---

²⁹ PAIS (1910). 760–776.

³⁰ HUSZTI (1931) 72.

Fontos azonban megjegyezni, hogy bár Pais nem említi, de Claudianust vizsgálva meglehetősen egyértelmű a hasonlóság a *De raptu Proserpinae* Zephyrus-leírása és az *Eranemosé* között.

A 160–225. sorig tartó szakaszban a vihar ábrázolásánál Janus mintája főként Ovidius *Metamorphoses*e és Vergilius *Georgicája*: az előbbire példa az alvilági istenek rémülete a vihar kitörésének idején, míg az utóbbira hullócsillagok ábrázolása.

Mikor Janus azokról a fákról ír, amelyektől Boreas döntött ki roppant erejével, szinte természettudományos igényességgel adja meg a növények katalógusát: ilyen jellegű felsorolásra találhatunk példát a *Georgicában*, a *Fastiban* és a *Metamorphosesben* is. A befejező részben szó szerinti egyezések mutathatók ki az *Eranemos* szövege és Lucanus, valamint Ovidius már említett művei között. Pais az alapos vizsgálódás után kijelentheti tehát, hogy Janus versei nagy rokonságot mutatnak az antik klasszikusok képekben, mozzanatokban, kifejezésekben, metrikában, szó szerinti egyezésekben, hiszen Guarino iskolájának növendékei szinte minden klasszikus auktort memoriter tanultak, és Janus alighanem a pontos szöveghelyeket tudatosan, és játszi könnyedséggel ültette át saját verseibe. Ezzel egyidejűleg azonban tudattalan folyamatokat is megfigyelhetünk nála, amikor Janus általános tudásának egyes darabjai spontán felszínre kerültek, és segítették őt az alkotási folyamatban.

Pais Dezső cikkéhez kiegészítésképpen szeretném hozzáfűzni, hogy – bár ő az antikvitás szempontjából kimerítő részletességgel elemezte a szöveg szinte minden egyes sorát, szókapcsolatát, metaforáját és tágabb gondolatköreit – a középkori és a reneszánsz allúziók vizsgálódási köréből kimaradtak. Nézzünk néhány példát arra, hogy ezek miként jelennek meg az *Eranemos* hexamatereiben. A középkori minták közül a két legfontosabbat emelném ki: az egyik Alcuin (735–804) angol teológus és a *Versus de cuculo* című műve, a másik pedig az Ekkehardnak tulajdonított *Waltharius manu fortis* című hősköltemény a 10. századból, ez utóbbról részletesebben majd a tanulmány további fejezeteiben lesz szó.

Az alábbi táblázatok egy-egy szó szerinti egyezést mutatnak be, előrebecsátva, hogy természetesen az allúziók tanulmányozásánál figyelembe kell vennünk az antik forrást, és ez alapján a többszörös átvétel lehetőségét is: hiszen mai ismereteink szerint Alcuin, Nagy Károly udvarának jeles apátja és iskolai tanítómestere, csakúgy, mint a *Waltharius* lejegyzője, Ekkehard (910–973), ismerték a klasszikus auktorok életművét. Kifejező példa az ilyen jellegű átvételre az *Eranemos* 314. sorában a hátrakötözött kezű szelek ábrázolása, amely megtalálható egyaránt Vergiliusnál, Ovidiusnál és a *Walthariusban*, sőt Paulinus Nolanus (354–431) nolai püspök és ókeresztény költő az egyik, Szent Félix tiszteletére írt carmenjében (Paul. Nol. carm. 19,523) is használja ezt a képet.

Jan. Eranemos 310-315	Verg. Aen. 2,57-261	Walth. 2,610	Paul Nol. carm. 19, 522-523
<i>A leláncolt szelek befejezték vitájukat, és várják, hogy a szelek királya döntsön.</i>	<i>Aeneas Didónak elmeséli Trója bukását: fő téma a görög, aki cselből</i>	<i>Walther visszautasítja, hogy úgy bánjanak vele, mint egy megkötözött fogollyal.</i>	<i>Szent Félix üldöztetése</i>

	<i>fogságba adta magát.</i>		
... vastis acuit clamoribus iras // ni centum rigido nexis adamante catenis // pennas atque <u>manus vincti post terga fuissent</u>	Ecce, <u>manus iuvenem interea post terga revinctum</u> // pastores magno ad regem clamore trahebant // Dardanidae, qui se ignotum venientibus ultro	An deus est, ut iure mihi concedere possit // vitam? num manibus tetigit? num carcere trusit // vel <u>post terga meas torsit per vincula palmas?</u>	Plebis in occursum subito introducitur ille // Furaces post <u>terga manus nodata revinctus</u>

A következő példa az Alcuin-verssel való hasonlóságot szemlélteti:

Jan. Eranemos 110-114	Alcuin. cuc. 7
<i>A szelek versenyében Zephyrus jut szóhoz, és elbeszéli, mire képes: elhozza a tavaszt</i>	<i>Meghalt a költő madara, és azt kívánja, bárcsak ne halt volna meg, jöjjön el újra a tavasszal</i>
Per me prata virent, croceis ego floribus agros // exorno, latos ego vestio gramine campos // arboribus frondes et terris largior herbas // nam cum stillantes felici nectare pennas // concutio, rosei promo <u>sub tempore veris</u>	Omne genus hominum cuculum conplangat ubique // perditus est cuculus, heu perit ecce meus // Non pereat cuculus, <u>veniet sub tempore veris</u> // et nis veniens carmina laeta ciet

A fentiekén kívül találhatunk még egyéb allúziókat más középkori és reneszánsz szerzőktől, bár érdemes megjegyezni, hogy ők inkább Janus további panegyricusaiban kapnak hangsúlyosabb szerepet, amelyeket a következő részekben szeretnék részletesen ismertetni.

A Carmen ad Lodovicum Gonzagam és a Barbaróra írt ének

Az időrendben második epikai költemény, a *Carmen ad Lodovicum Gonzagam* kiindulópontja Janusnak a Tito Vespasiano Strozzával (1424–1505) folytatott levelezése lehet, amelyben Janus biztatja barátját és költőtársát, hogy a lírai műfajról térjen át a magasztosabb, heroikusabb epikára. Az ének az *Eranemossal* körülbelül egy időben keletkezhetett ca. 1450–1451-ben; témája a Gonzaga és az Este család bonyolult viszonyai, valamint Lodovico Gonzaga (1412–1478) regénybe illő élete és személyének dicsőítése.

Lodovico Gonzaga a hunamnista körök egyik központi figurájának számított, Vittorino da Feltre tanítványa volt, és szoros barátságban állott Guarinóval.

A költemény alapja a humanista dicsőségkultusz, Lodovico Gonzagára vetítve: Lodovico minden földi teremtményt felülmúl erényeivel: a spártaiakat, a rómaiakat, de különösen saját korának hőseit. Janus felteszi a kérdést, hogy maximalista lévén vajon képes-e megfelelni az elvárásoknak, amelyeket saját maga támaszt önmagával szemben, majd hőse erényeinek felsorolását atyjáéival összehasonlítva folytatja, hiszen a történelem is azt igazolja, hogy az

atyák lehetnek kitűnő férfiak, fiaik mégis felülmúlják őket, ahogyan Hektor kiválóbb Priamosnál, Akhilleus Peleusnál és Alexandros is túlszárnyalta apját, makedóniai Philippost. A költeményben visszatérő elem az, hogy Lodovico tetteinek megéneklésére ez a kis panegyricus nem elég, a későbbiekben eposzi nagyságrendű mű dukál a hős tetteinek elbeszélésére.

Mindezek fényében a Gonzaga-költemény antik forrásaira többnyire ugyanaz érvényes, mint az *Eranemos* párhuzamos helyeire, sokkal érdekesebb viszont, hogy itt az antikvitás auktorainak művein és Claudianus panegyricusain túl számos esetben jelenik meg a kortárs költők műveinek allúziója. Értelemszerűen sokszor citál Janus Strozza lírai szövegeiből, hiszen levelezésük egyik központi témája éppen Lodovico Gonzaga és a tiszteletére írt költemény, valamint Strozza epikai tehetsége felélesztésének szándéka volt. Basinio da Parma (1425–1457) *Isottája* is fellelhető a párhuzamos helyek között, de megtalálhatjuk itt Cristoforo Landino (1424–1498) *Xandráját*, Naldo Naldi (1436–1513) elégiáit, a *Waltharius* egy szöveghelyét, Sedulius (5. század) *Carmen paschaléját*, és még Callimachus Experiens (1437–1496) egyik epigrammájának Gonzagára írt egy sorát is.

Szép példa ezekre annak a humanista hagyománynak a megnyilvánulása, amikor azért fohászkodik a költő, hogy sorait a múzsa töltsen meg kifejező erővel:

5 in carmine vires] Land. Xandr. ant. 3,1\tx{Xandra dedit quondam nobis in carmine vires}; Basin. Isott. 1,10,17\tx{Nec secus ipsa tuo concepi carmine vires}; Strozz. erot. 4,23,35\tx{at nostro exiguae quam sint in carmine vires}.

Nem csupán Ovidius használta például a felkelő nap aranyló kévéjének allegóriáját költészetében: ezt Strozza és Janus is előszeretettel alkalmazta:

19 sicut ab Eois cum sol iubar exerit undis] Ov. met. 7,663\tx{iubar aureus extulerat Sol}; Ov. fast. 5,547-548\tx{quid solito citius liquido iubar aequore tollit // candida, Lucifero praeviente, dies?}; Strozz. erot. 4,8,43\tx{Aureus aequoreis ubi sol caput exerit undis}

Gonzagának Janus költeményében már kora gyermekkorában megnyilvánult tehetsége, amellyel kortársai közül kitűnhetett, csakúgy, mint Waltharius a maga idejében:

76–77 Quippe virentis adhuc primaevo in flore iuventae // diceris ad sacras mentem applicuisse Camenas]Walth. 1,79\tx{Nomine Waltharium, primaevo flore nitentem}

Ez a janusi gondolatsor, amely úgy folytatódik, hogy a főhős már egészen ifjúkorában a Múzsáknak szentelte tehetségét, Basiniónál és Marrasiónál (Giovanni Marrasio, 1400/1404–1452) is visszaköszön:

77 ad sacras mentem aplicuisse Camenas] Marras. carm. 10,49\tx{At si non fugies, sacras vocitabo Camenas}; Basin. carm. 8,49\tx{Mille viros docuit sacras tractare Camenas}.

És végül nézzünk két konkrét példát a Gonzaga-ház dicsőítésére a kortárs humanista költők tollából, amely inspirálta Janust: az első párhuzam Naldo Naldi lovagi tornáról szóló,

Hastiludium (De ludicro hastatorum equitum certamine) című művéből, míg a második Filippo Buonaccorsi egyik epigrammájából származik:

227 *Te Gonzaga domus tanto laetetur alumno]* Nald. *hast.* 55\tx{Quem Gonzaga domus genuit, Ridolfus, in auro}; Callimach. *epigr.* 2,143,87\tx{Florebat Gonzaga domus, caelestia vincens}.

A kritikai kiadásban sorrendben az 5. helyet elfoglaló nászdal, amelyet Janus Francesco Barbaro (1390–1454) lányának, Paolának és vőlegényének, Jacopo (Giacomo) Balbinak esküvőjére dedikált, egy újabb kitűnő példája a kortárs humanista irodalmi művekből vett inspirációk megnyilvánulásának. A *Celebratio nuptiarum I. Balbi et Paulae Barbarae* lényegében Francesco Barbaro velencei államférfi magasztalására íródott panegyricusként interpretálható, a költemény politikai háttéréről, keletkezésének történetéről már Huszti József³¹ is kiemelt figyelemmel értekezett, én szeretném inkább a kortárs párhuzamos szöveghelyekre irányítani az olvasók figyelmét. A költemény mitológiai alaphangját Venus istennő látogatása adja, aki felkéri az Adria partjait Velencénél minden kíséretével – ennek leírásakor Janus mintája többek között Lucretius Venus-himnuszja lehetett –, hogy tiszteletüket tegyék Barbaro lányának menyegzőjén. A legjelesebb vendég maga Apollo, aki személyesen énekl meg a házigazda dicséretét a már megszokott humanista dicsőségkultusz mintájára. A költemény feltűnően sok részletet vesz át Vergiliustól, Statiustól és Ovidiustól, de számos szöveghely azonosítható Claudianus *De raptu Proserpinae* c. művéből is: ezek a locusok világosan visszakövethetők a 2018-as kiadás jegyzetapparátusából; vizsgáljunk meg most inkább néhány tipikus reneszánsz fordulatot a nászdalban!

Már rögtön az invocatio sorai jellegzetes humanista szóképeket tartalmaznak, amelyeket nem csupán Janus, hanem számos kortársa [például Basinio, Marrasio, Gabriele Altilio (1436–1501) és Raffaele Zovenzoni 1431–1480)] is alkalmazott, miszerint a költő arra kéri a múzsát, hogy ifjúkori csiszolatlan költeményét fogadja jóindulattal:

4 *Rudes Camenae sume primitias meae]* Basin. *carm.* var. 2,10\tx{Carminibusque meis accipe primitias}; Altil. *carm.* 3,6\tx{has te primitias meae Camenae}; Zovenz. *Istr.* 2,1,27\tx{Nunc age primitias nostri cape carmen agelli}; Marras. *carm.* var. 47,1\tx{Accipe primitias et delibamina quaedam}

Jellegzetesen humanista kép a versben a *dux anguiger*, azaz a kígyót vivő vezér leírása, amelyet Janus és kortársai egyaránt alkalmaznak:

240 *seu ducis anguigeri seu Caesaris ora petebat]* Becc. *carm.* var. 53,1\tx{hic ducis anguigeri mandant secreta tabellis}; Basin. *carm.* var. 8,7\tx{et ducis anguigeri felicia tempora pulchris}; Strozz. *Bors.* 8,232\tx{anguigeri ducis adsensu pignusque sequestrum}; Strozz. *Bors.* 9,185\tx{anguigerique ducis quae sit sententia quove}; Zovenz. *Istr.* 3,39,111\tx{te ducis anguigeri venies comes inclutus armis}

---

³¹ HUSZTI 1931, 7. fejezet

Az egész világon maradandó emlékmű felállítása nem csupán horatiusi fordulat, a reneszánsz költői, például Strozza vagy Pontano is előszeretettel használták ezt a költői szóképet:

246 *monumenta aeterna relinquens*] Strozz. Bors. 8,59\tx{Terrarum spargent monumenta aeterna per orbem}; Pontano Hesp.1,76\tx{Nostrorum et maneant monumenta aeterna dolorum}

A Velence ellen támadó Filippo Maria Visconti haragjára történő utalás sem egyedi jellegzetesség Janusnál, megtalálhatjuk ennek leírását Strozzánál és Naldo Naldinál is:

279 *illinc insubris violentior ira Philippi*] Strozz. Bors. 8,599\tx{His etiam Insubris clarissima facta Philippi}; Nald. eleg. 3,11,193\tx{Insubris e Laribus nostris horrenda Philippi}; Nald. eleg. 3,11,257\tx{Insubris imperio quondam subiecta Philippi}.

Jóval összetettebb elemzésre ad lehetőséget a következő epikus költemény, a kritikai kiadásban sorrendben a harmadik:

Exhortatio ad imperatorem Fridericum pro pacanda Italia

A panegyricus a Teleki–Kovácsnai edícióban a *Carmen pro pacanda Italia ad imperatorem Caesarem Fridericum III.* címet viseli, és születésének körülményeit tekintve az Anjou Renéhez írt dicsőítő költeménnyel rokonítható, ugyanis mindkét mű keletkezésének közvetlen történeti előzménye Anjou René restaurációs törekvése és Aragóniai Alfonzzal vívott háborúja Nápolyért: erről részletesen a Renatus-panegyricusról szóló fejezetben szeretnék értekezni.

A *Pro pacanda Italia* címen emlegetett költemény kiindulópontja az 1452. esztendő januárja, amikor III. Frigyes német-római császár Itáliába érkezik, hogy menyegzőt üljön, és hogy a szent koronával megkoronázzák.

Utazása során Frigyes Ferrarát is útba ejtette, ahol a város és a kor jeles humanistái fényes fogadtatásban részesítették, maga Guarino is szónokolt előtte ékes latinsággal, Janus viszont aligha olvashatta fel versét közvetlenül a császárnak, azt feltehetően költőnk nagyhatalmú párfogója, Jacopo Antonio Marcello velencei patrícius továbbította később az uralkodónak. Janus költeményének első része Frigyes császár dicsérete, amely észrevétlenül átvált a megszemélyesített Itália zokogásába, aki felpanaszolja, hogy Itáliát nem külső ellenség, hanem belharcok fenyegetik, és Frigyeset kéri, hogy vessen véget a testvérvizálynak.

A 377 hexameterből álló költemény első száz sora Frigyes császár megszólítása és dicsőítése, amely egyáltalán nem mentes a megszokott humansita hízelgéstől. Janus Frigyeset a fejedelmek díszének, a menny küldöttének és Itália tartóoszlopának nevezi. Az egész világ őt féli, és várja, mert általa jön el a béke, ő az, aki újra elhozza az Aranykort, és elterjeszti az egy igaz hitet a pogány Szentföldön is. A hatvanadik sortól a dicsőítő hangnem elmarasztalóvá válik: miért hagyja Frigyes, hogy Itália, amely hajdan hatalmas birodalom volt, most romlásba dőljön, visszahúzódjanak határai, és mindaz, ami még megmaradt, omladozzon, pusztuljon?

A császárnak Róma és Ilion hőseit kell követnie: állítsa vissza a birodalom egykor tág határait, és hozza el a békét.

A századik sortól jelenik meg a megszemélyesített Itália, méltóságteljes, gyászoló matróna képében, a ruhája megszaggatva, haja ziláltan lóg, és fejét korona helyett düledező bástyák övezik. Sírva a császár lába elé veti magát, és könyörgésbe fog.

A 170. sorig arról beszél, hogy kizárólag Frigyes hozhat békét, mert Isten küldte őt (és az előtte lévő királyokat is), hogy békében és igazságban kormányozzanak a földön, így mennybéli jutalmuk sem marad el.

A 170-től a 270. sorig Itália matróna kifejti, hogy ha visszatekint az eltelt húsz évszázadra, csak azt látja, hogy Mars szakadatlanul pusztított az egész birodalomban. Felemlegeti a külső ellenség ellen vívott háborúkat: Pyrrhust, Hannibál támadását, a gótokat, de mindennél sokkal jobban fáj neki, hogy a barbárok után a saját ivadéakai harcolnak egymás ellen szüntelen. Polgárháború dúl, mintha a test egyes részei harcolnának egymással, csata zajlik földön, vízen és tengeren: Velence, az adriai part, Toscana, Nápoly, a Tirrén-tenger, Brescia és Bergamo, mind egymást mészárolják, olyan lett Itália, mint a tengeren hánykódó hajó, amelyet szélviharok, örvények, záporok üznek. A Múzsák zenéje helyett a fegyverropogás hallatszik, a föld csontoktól fehérlik, a városokban már nincsenek polgárok, nincsenek nyájak a mezőn, a házak leomlottak, külső és belső ellenség egyaránt támad.

270–310. sorig még továbbra is Itália panaszáradatát olvashatjuk, de már egyfajta dühös felhanggal: sokkal inkább óhajtana meghalni külső ellenség kezétől, minthogy önnön fiai szaggassák testét. Ehelyütt Janus rendkívül sok mitológiai elemet bevet, felvonultatja, természetesen még mindig Itália matróna szájába adva az allegorikus háborús figurákat:

Bellonát, a Borzalmat, az Ármányt, a Dühöt és az Iszonyt, a kígyóhajú Tisiphonét is felhozza az Alvilágból, majd vándorútjára indítja a Fámát, aki mindenhol rémületet kelt.

A 370. sorig tartó szakaszban Itália ismét Frigyes császár felé fordul, akit nem véletlenül küldött az ég, reménybeli feladata a háború megállítása. Ezután következik egyfajta utópisztikus leírás, illetve Itália vágyának kifejezése a békéről. Kívánsága, hogy Frigyes szüntesse meg a polgárháborúkat, pihenjenek a harcosok, műveljék a földeket; akik háborús zsákmányon gazdagodtak meg, adják vissza a vagyonukat a szegényeknek, a templomfosztogatók áldozattal engeszteljék ki az isteneket, támadjon fel a jogrend, ismét szólaljanak meg a Múzsák, zárják be Janus isten templomának ajtaját, és Frigyes a béketeremtésben legyen olyan, mint egykor Numa és Augustus voltak.

A befejező hétsoros részben Itália véget vet a bús zokogásnak, és Frigyes kegyelmébe ajánlja magát.

Az előző, nagyrészt ismert adatokon alapuló felvezetés képezi a keretet és a hátteret Janus Pannonius költői módszeréhez: vizsgáljuk most meg együtt, hogy a költemény milyen mértékben tartalmaz imitációt és aemulációt, másszóval, milyen antik reminiscenciákat és allúziókat fedezhetünk fel a versben.

A konkrét vizsgálathoz engedjenek meg néhány olyan gondolatot, amely szűkebb mederbe terelheti a tanulmányozás módszerét, ugyanis szinte lehetetlen teljességgel feltérképezni az összes antik, keresztény és neolatin forrást, amelyet Janus használhatott: mi csak a fő csapásirányokra koncentrálhatunk. A megfeleléseket hexameterekre bontva néztem meg, de a számok csupán hozzávetőlegesek, mert előfordul, hogy egy bizonyos sor különböző kifejezéseinél Janus egy-egy auktort többször is elővesz, esetleg más-más műveikből merít ihletet.

Az elemzéshez többféle szempontot is figyelembe vettem. Először is el kell különíteni a szó szerinti és a tartalmi egyezéseket, hosszabb kölcsönzött gondolatmeneteket. Fontos megvizsgálni ezen belül a kölcsönzött műfajok, valamint költői motívumok rokonságát. Elemezni kell Janus panegyricusának és az ihletet adó műveknek a keletkezési hátterét, a történelmi alapszituációikat, és ugyanilyen jelentőséget kell tulajdonítani a mitológiai átvételeknek, költői képeknek is.

Néhány érdekességre, egy-két kiemelt részletre és szöveg-összehasonlításra, Janus interpretációs technikájára ehelyütt is szeretném felhívni a figyelmet.

Először is, kezdhetjük egy kis statisztikával, nézzük meg, hogy mely auktorok milyen arányban szerepelnek a Frigyeshez írott panegyricusban. Fontosnak tartom mellékesen megjegyezni, hogy egy dicsköltmény esetén a *similát*, azaz a hasonlóságokat nem prózai szerzőknél kerestem elsősorban: főként epikus és lírai költőkre koncentráltam, viszont a témák egybeesése miatt kisebb arányban kutakodtam retorikai és filozófiai művek között is.

A nagy antik klasszikusok közül Vergilius *Aeneis* és *Georgica* című műveiből Janus 67 alkalommal kölcsönöz bizonyos szövegrészleteket. Vergilius kommentátorától, Serviustól körülbelül 30 alkalommal idéz.

Ovidius szerepel nála a *Metamorphoses*szel, az *Amoresszel*, a *Fastival*, az *Ars amatoriával*, a *Tristiával* és *Epistulae ex Ponto*-val összesen 116 alkalommal, ezek közül a legnagyobb arányban Janus a *Metamorphoses*ből és az *Epistulae*-ből kölcsönöz.

Statiustól, a másik nagy Vergilius-utánzótól összesen 35 alkalommal idéz, leginkább a *Thebais*-ből, de találhatunk helyeket a *Silvae* és az *Achilleis* c. költeményekből is. Megállapításom szerint különösen szerette Janus még a Silius Italicus-allúziókat, a második pun háborúról szóló, *Punica* c. eposzából összesen mintegy 30 szöveghely azonosítható a Frigyes-dicsköltményben.

Megközelítőleg hasonló az arány Lucanus eposzát illetően is: Janusnál összesen 33 megfeleltetést találhatunk a *Pharsaliával*.

Horatiustól, és kommentátorától, Pomponius Porphyriótól (ca. 3. század első fele) összesen 9 alkalommal vesz át gondolatokat, míg Claudianustól, aki kifejezetten a dicsköltmény-írásban volt a mintája a szakirodalom szerint, összesen 15-ször, legtöbbször a *De raptu Proserpinae* c. műből, de természetesen a Rufinusra, Honoriusra, valamint Probinus és Olybrius konzulokra írt művekből, valamint a *Carmina minora*, azaz a kisebb költemények gyűjteményéből is ihletet kapott.

Seneca drámái összesen tizenhét alkalommal inspirálták költőnket, különös tekintettel a *Hercules furens* címűre. Tibullus és Propertius elégiaköltők közül Propertius található meg Janusnál nagyobb arányban: tőle összesen 15 alkalommal, míg Tibullustól csak négyszer vesz át igazolhatóan részleteket.

Martialis csak 11-szer fordul elő a szöveghelyek között, bár mivel ez esetben nem epigrammákról beszélünk, ez egyáltalán nem ad okot meglepetésre.

Érdekes tény viszont, és a már előzőekben említett szakirodalmi állásfoglalást cáfolhatja, hogy Janus Lucretius *De rerum naturáját* is felhasználta az alkotási folyamatban, mégpedig összesen 19 esetben. További különlegesség, hogy 6 alkalommal fedezhetünk fel hasonlóságokat Janus Frigyes-panegyricusa és Manilius *Astronomicája* között. A bukolikus költők közül, ha

Vergiliust itt nem számítjuk, megjelennek a dicsőítőművekben még Calpurnius Siculus és Nemesianus gondolatai is.

A keresztény-középkori szerzők közül egyértelműen Paulinus Nolanus nyeri Janusnál a pálmát: ő összesen 11 alkalommal jelenik meg a versben, őt követi arányaiban Sedulius *Carmen paschale*-vel, de megtalálhatjuk a nyomait Paulus Diaconusnak, Petrus de Ebulo-nak és a már említett Alcuinnak is. Kifejezetten a műfaji hasonlóság miatt idézi még Janus Guillelmus Apuliensis sorait a *Gesta Roberti Wiscardi* c. hőseposzból, amely nápolyi királyság történetét dolgozza fel a 11–12. században, valamint a szintén már idézett *Waltharius* című, a 10. sz. elejéről származó krónikából, amely a Waltharnak a burgundiak királyával folytatott küzdeleméről számol be.

Kortárs neolatin szerzőket ebben a műveiben kevéssé citál Janus, de mindenképpen meg kell említenünk Maffeo Vegiót, aki kiegészítést írt Vergilius Aeneiséhez (*Supplementum*) és Sabinus leveleit.³²

Janus viszonylag gyakran citálja még Tito Vespasiano Strozza *Eroticonját*, amelyen a latin klasszikusok és Petrarca befolyása érződik, valamint merít még Basinio da Parma *Liber Isottaes*-ből is, amelyet Basinio Sigismondo Malatesta, Rimini ura, és felesége, Isotta számára írt Ovidius *Heroides* c. művének mintájára.

Most pedig nézzünk néhány konkrét példát!

Vegyük először például Vergiliust, és az *Aeneis* egyik leghíresebb részét, amelyben a római küldetésudat fogalmazódik meg: a VI. énekében Aeneas leszáll az Alvilágba, hogy atyjával, Anchisesszel találkozzék, elmondja neki, hogy az általa alapított birodalom egykor hatalmas lesz, és utódainak uralma elhozza a békét és az Aranykort. Janus ugyanezen gondolatokat adja Itália szájába, aki Frigyes uralkodásával kapcsolatban fejezi ki hasonló kívánságait.

Vergilius, Aeneis 6, 788-795; 6, 851-853	Janus, Ad Frid. 359-364
<p>hanc aspice gentem // Romanosque tuos. hic Caesar et omnis Iuli // progenies magnum caeli ventura sub axem // hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis // Augustus Caesar, divi genus, aurea condet // saecula qui rursus Latio regnata per arva // Saturno quondam, super et Garamantas et Indos // proferet imperium; iacet extra sidera tellus [...] tu regere imperio populos, Romane, memento // (hae tibi erunt artes), pacique</p>	<p>Non ego, quod quondam saeculo meliore tenebam // totius imperium terrae peto; dummodo pacem // des miserae, qualem sub rege quieta Sabino // Roma, vel Augusto vidit sub Caesare mundus // Regna haud parva dabis. Laus te ventura movere // debet et aeternae pretium indelebile famae.</p>

³² Az eredeti Sabinus római költő, Ovidius kortársa és barátja volt, feleleteket írt Ovidius *Hősnők levelei* című költeményeire, de semmilyen munkája nem maradt fenn. Viszont Ovidius első nyomtatott kiadásában szerepeltek Sabinus költeményei, amelyekről később kiderült, hogy ezek Angelus Quirinus Sabinus 15. századi humanista művei.

imponere morem // parcere subiectis et debellare superbos.	
Vergilius, Aeneis 6, 796-800	Janus, Ad Frid. 26-31
extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas // axem umero torquet stellis ardentibus aptum. // huius in adventum iam nunc et Caspia regna // responsis horrent divum et Maeotia tellus, // et septemgemi turbant trepida ostia Nili.	nec secus eveniet, dudum te caelifer Atlas // te dudum trepidis summissus collibus horret // Caucasus, et prona declinat rupe cacumen. // Te Tanais gemini dirimens confinia mundi // te tremit amissum deplorans Nilus Osirim.

Szép, és az előzőnél némileg egzaktabb példa egy mitológiai alak megjelenését leíró képre a következő, Ovidiuson alapuló allúzió, amelyet nemcsak Janusnál, hanem már Claudianusnál is olvashatunk: ugyanazzal a kifejezéssel („bástya Cybele”) jellemzi a megszemélyesített Itália megjelenését Janus, mint Cybeléét Ovidius és Claudianus:

Ovidius, Fasti, 6,321	Claud. rapt. Pros. 1,182	Janus, Ad Frid. 93-95
Turrigera frontem Cybele redimita corona	turrigeramque petit Cybelen sinuosa draconum	et stantes laniata sinus, contusa lacertos // nec non turrigera frontem praecincta corona

Az Aranykor eljövételének megjövedülésére íme egy olyan gondolattársítás, amelyet több rétegben vesz át Janus, mégpedig Lucanuson, Maniliuson és Ovidiuson keresztül:

Ovidius, Fasti, 4,859 és 2,141	Lucanus: Pharsalia 5,282-283	Manil, Astronomica, 4,766	Janus, Ad Frid. 360-362
Cuncta regas et sis magno sub Caesare semper [...] Vis tibi grata fuit, florent sub Caesare leges	liceat morbis finire senectam // sit praeter gladios sub Caesare fatum	cum caperet lumen magni sub Caesare mundi	dummodo pacem // des miserae, qualem sub rege quieta Sabino // Roma, vel Augusto vidit sub Caesare mundus

Ezután ismét egy többszörös átvételű, egyszerű kifejezést említenék, amelyet Vergiliustól kezdve magától értetődően alkalmaz a klasszikus, a keresztény-középkori és a humanista hagyomány is. Ez a kifejezés Isten egyik mellékneve, az „Omnipotens Genitor” azaz a „mindenható alkotó”, amely megtalálható az *Aeneis*ben (10,668), Prudentius himnuszaiában (13,55), a *Waltharius* című hőskölteményben (81) és Paulinus Nolanus egyik énekében is (4,1).

Utoljára pedig lássuk, hogy a költemény egész hangulatát átjáró szomorúság és a háború borzalmait ecsetelő leíró képek miképpen transzformálódva jelennek meg Ovidiustól kiindulva Silius Italicuson és Sedulius *Carmen paschale*ján keresztül Janus költészetében:

Ovidius Epicedion Drusi, 434 Fasti, 1,558 Fasti, 3,708	Silius Italicus, 5,113	Vergilius, Aeneis, 12,36	Janus, Ad Frid. 242
Iliaca ambustis ossibus arva premit [...] squalidaque humanis ossibus albet humus [...] Et quorum sparsis ossibus albet humus	per campos magnisque premunt non ossibus arva	sanguine adhuc campique ingentes ossibus albet	quod mea tam crebris albescunt ossibus arva

És a sort lehetne folytatni a végtelenségig, a tanulmány szűkös keretei miatt sajnos erre nincs mód.

Annyi azonban bizonyosra vehető a költemény igen alapos átvizsgálása alapján, hogy Janus nagyon sok rétegben alkalmazza az egész ókor, középkor, keresztény és reneszánsz költészet teljes anyagát.

Az Anjou Renére írt panegyricus

Ugyancsak Marcello felkérésére alkotta meg Janus az Anjou Renére (1409–1480) írt költeményét, amelynek interpretációjához elengedhetetlenül szükséges René restaurációs törekvésének és a kor politikai viszonyainak ismerete³³. Mint ahogyan arról már szó volt az előzőekben, az Anjou Renéhez és a III. Frigyes császárhoz írt dicsköltemények történelmi háttere lényegében megegyezik, ez pedig Anjou René restaurációs törekvése. Az Aragóniai házból való Nápolyi Johanna (1373–1435), miután előzőleg már örökbe fogadta, majd később kitagadta Aragóniai Alfonzot (1396–1458), 1435-ben végül Anjou Renére hagyta királyságát, és ez volt a kiindulópontja az Anjou és az Aragóniai ház hosszadalmas háborúinak Nápoly és Szicília területeiért. A küzdelem Alfonz győzelmével végződött, ugyanis 1435-ben, mikor Renének el kellett volna a trónt foglalnia, éppen III. (Jó) Fülöp (1396–1467) burgundi herceg fogságában sínylődött. Így René maga helyett feleségét, Izabella lotharingiai hercegnőt (1400–1453) küldte harcba a szövetségesek oldalán, aki rettenthetetlenül tartotta a frontot, egészen 1436. novemberéig, amikor is René jelentős váltságdíj ellenében kiszabadulhatott. Később ő maga folytatta az egyre sikertelenebbé váló háborút, amely odáig vezetett, hogy 1442-ben fel kellett adnia Nápolyt, és vissza kellett vonulnia Provence-ba.

Fontos tény viszont, hogy René mindvégig, és azután is, hogy hazatért Franciaországba, igen szoros kapcsolatot ápolt számos olaszországi neves humanistával, akik közül az egyik nagyformátumú politikus, Jacopo Antonio Marcello (1399–1465) velencei patrícius, Janus egyik patrónusa volt.

³³ MARGOLIS, Oren: *The Politics of Culture in Quattrocento Europe. René of Anjou in Italy*. Oxford, University Press, 2016. 68–102.

Marcello személy szerint Anjou Renét támogatta a trónkövetelés esetében, viszont kétségtelen tény, hogy amikor 1453-ban René ismételten betört Itáliába, hogy megkísérelje trónját visszaszerezni, Milánóval lépett szövetségre, és így szembekerült a hagyományosan az Aragóniai házat támogató Velencével. Ám a politika – úgy tűnik – nem befolyásolta a személyes kapcsolatokat, így Marcello megtehetette, hogy nyíltan támogatja Renét, még egy nagyszabású irodalmi propagandát is levezényelt az érdekében, még 1453. előtt. Így került kapcsolatba Anjou René Marcellón keresztül Janus Pannoniusszal, és kérte fel, hogy írja meg 1451-ben Frigyes császárhoz a *Pro pacanda Italiát*. Tíz hónappal később pedig Marcello megbízására, és hálából, ugyanis anyagilag feltehetően mindkét nagyhatalmú úr támogatta, Janus megkomponálta az Anjou Renét dicsőítő panegyricust is.

Janus René- (avagy Renatus-) panegyricusa három, egyenként több mint 300 hexamaterből áll, és ahogyan feltételezni lehet, a téma lényegében Anjou René erkölcsi és harci erényeinek felmagasztalása, kezdve egészen az Anjou-k dicső családfájától, René morális erényeinek ecsetelésén át egészen a hadvezéri zsenialitásának bemutatásáig, és ilyen értelemben, mint általában az összes humanista dicsőítő költemény, egyfajta biográfiaként is olvasható³⁴.

A költeménynek egészen a 2000-es évek végéig csupán a fele volt ismert, addig a pillanatig, amíg Szentmártoni Szabó Géza egy nápolyi könyvtárban fel nem fedezte a lappangó részeket, és a teljes dicsőítő költeményt a hiányzó résszel és egy tanulmánnyal együtt kétnyelvű kiadásban meg is jelentette.³⁵

Janus a költeményt Anjou René dicső családfájának bemutatásával indítja, de természetesen helyet kapnak Lotharingiai Isabella őseinek fényes tettei is. René részletesen ecstelt gyermekkora után következik a tényleges téma: René harca Aragóniai Alfonzzal a nápolyi királyságért. Igen sajátos alaphangot ad ennek az epikai műnek az a különleges tény, hogy a vesztés felet dicsőíti a költő, hiszen René a csatát Alfonzzal szemben elvesztette – bár az utókor ítélete szerint Janus a Marcello által rábízott feladatot tökéletesen megoldotta.

Nézzük meg, hogy ez a panegyricus milyen mértékben veszi a mintáit az antik és milyen mértékben a középkori-reneszánsz auktoroktól, és vizsgáljuk meg, hogy lehetséges-e egyáltalán a középkori történeti eposzok hiányában a Renatus-ének értelmezése!

A téma miatt elvárható lenne, hogy eposzi kellékekben bővelkedjen a mű, hiszen egy olyan nemes csatát elevenít fel, amely egy nép sorsát dönti el, és egyben a közösség fölé emel egy uralkodót, aki noha pillanatnyilag legyőzetett, erkölcsi fölényét mégis megőrizte a győztesrel szemben. Így a logikus az lenne, ha Janus az epikus szerzőkhöz nyúlna vissza, még hozzá Vergiliustól kiindulva csakis a klasszikus auktorokhoz. A következő táblázatban azt a reprezentatív minta alapján összeállított táblázatot láthatjuk (a Renatus-költemény második énekét vettem szigorú analízis alá), amelyben összefoglalom a költeményben előforduló összes lehetséges antik, középkori és reneszánsz similia számszerű megjelenését.

Epikus költők	Megjelenés száma a szövegben
Vergilius	54
Lucanus	28
Statius	38

³⁴ BIRNBAUM 1998: 37– 40.; BIRNBAUM, Marianna D.: *Janus Pannonius Poet and Politician*. Zagreb, 1981.

³⁵ Vö: SZENTMÁRTONI 2010.

Ovidius	71
Silius Italicus	44
Homerus Latinus	15
Valerius Flaccus	36
Claudianus	7
Appendix Vergiliana - Culex	2
Appendix Vergiliana - Ciris	2
Appendix Vergiliana - Aetna	3
Nemesianus	1
Természettudomány költői	
Lucretius	6
Manilius	5
Plinius	6
Avienus	1
Hyginus	1
Vitruvius	2
Lírikus költők	
Martialis	9
Tibullus	5
Propertius	3
Horatius	7
Iuvenalis	3
Florus	1
Calpurnius	2
Nero	1
Persius	2
Catullus	2
Keresztény költők	
Sedulius	1
Prudentius	4
Drámaszerzők	
Plautus	4
Seneca	11
Filozófusok és ókori regény szerzői	
Apuleius	3
Petronius	3
Történetírók, rhétorok	

Sallustius	1
Curtius Rufus	4
Caesar	2
Quintilianus	3
Cicero	13
Livius	20
Tacitus	6
Valerius Maximus	4
Scriptores historae Augustae	1
Ennius	1
Suetonius	2
Neolatin költők	
Ferreto	2
Maffeo Vegio	6
Naldo Naldi	10
Enea Silvio Piccolomini	4
Tito Vespasiano Strozza	21
Basinio da Parma	12
Ugolino Verino	13
Landino	6
Iacopo da Piacenza	1
Boccaccio	2
Petrarca	2
Marrasio	2
Középkori költők	
Petrus de Ebulo	2
Paulinus Nolanus	6
Középkori epikus költők, hősköltemények szerzői	
Ekkehardt (Waltharius)	2
Guilelmus Apuliensis	2
Kommentátorok	
Servius	14
Porphyrio	2

A várakozással ellentétben, ahogyan láthatjuk, a legtöbbet idézett auctor Ovidius, és nem Vergilius, jóllehet ő az epikus művek szerzőinek alfája és omegája, aki nemcsak a középkori irodalom és a reneszánsz idején, hanem már a saját korában is kötelező érvényűen követendő volt az epikus kánon szerint. Janus választásának oka a téma sajátosságaiban keresendő: tény

hogy Vergilius az legfőbb eposzköltő, de Janus témájának és hajlamainak talán megfelelőbb mintát adhatott Ovidius: Vergiliusszal ellentétben ugyanis ő nem oly hősi és monumentális történeteket vetett papírra, mint az *Aeneis*, hanem rendszerint kisebb, könnyedebb tárgyköröket választott. Persze fogalmazhatunk úgy is, hogy Janus keverte a két eposzköltőnek a számára legelőnyösebb tulajdonságait és stílusát: a témát tekinthetjük eposzinak (kis túlzással), de a műfaj, azaz a dicsőítő költemény, csakúgy mint Ovidius epikus szerzeményei, nem igényelnek oly nagy volumenű dimenziókat, elég csak a *Metamorphosesre* vagy a *Heriodesre* gondolnunk. Az epikus műfaj követelményei szerint Janus természetesen más költők anyagából is merít: ilyen például Lucanus, Statius, Silius Italicus, Homerus Latinus és Valerius Flaccus. Viszont meg kell jegyeznem, hogy a Claudianusról alkotott tradicionális felfogással ellentétben a 4. századi dicsőítő költemények legkiválóbb auktora sokkal kisebb arányban jelenik meg Janusnál, mint ahogyan az a régebbi elképzelések alapján elvárható lenne. Feltűnően sokszor jelennek meg azonban Cicero vagy Seneca, néhol Apuleius filozófiai gondolatai a műfajok különbözősége ellenére.

Nem lepődhetünk meg azonban a történetírók műveinek citátumai esetében, minthogy a történelmi háttér jelen témát illetően igen egyértelmű; emellett ismételtelen felhívnom a figyelmet arra, hogy Janus szívesen kölcsönöz olyan tudós, természettudományos témában alkotó költőktől is, mint Lucretius: a szakirodalom ugyanis sokáig azt az álláspontot képviselte, hogy Janus nem ismerhette meg Guarino iskolájában a *De rerum naturát*, mivel ez a mű abban az időben még lappangott.

A másik, ugyanilyen fontos eredmény a szöveg vizsgálata során pedig az volt, hogy a kortárs költők szintén a vártnál jóval nagyobb arányban ihették meg Janus Pannonius művészetét. Ahogyan az előző panegyricusok tárgyalása során megfigyelhettük, a René-panegyricus esetében is a leggyakrabban Tito Vespasiano Strozza, Basinio da Parma, Naldo Naldi, és Ugolino Verino (1439–1513) sorai fordulnak elő. Íme, egy kis ízelítő:

Allúziók, citációk és reminiscenciák	
Az utánczolt szerző	Janus Pannonius ad Renatum / Liber II.
Vergilius, Aeneis 9,438-439 at Nisus ruit in medios solumque per omnis	Ad. Ren. 2,108-108 Irruit in medios qua confertissima pubes
Ovidius Metamorphoses 5,46 Bellica Pallas adest et protegit aegide fratrem	Ad Ren. 2,90 Hunc fera terribile tutabitur aegide Pallas
Lucanus, Pharsalia 3,316 Aut si terrigenae temptarent astra Gigantes	Ad Ren. 2,291 Aut ut terrigenas foeta de matre Gigantes / prosiluisse
Lucretius 4,453 Denique sum suavi devinxit membra sopore	Ad Ren. 2,260 Sic membra sopore gravata
Livius, 38,24,2,2 facinus memorabile	Ad Ren. 2,19 O facinus toto passim memorabile mundo
Cicero pro Murena 22,12 rei militaris virtus praestat ceteris omnibus	Ad. Ren. 2,94 virtus praestat in armis

Basinio da Parma carmina varia 18,32 Hoc Mars armipotens, illos cogeat Enyo	Ad Ren. 2,89 Scilicet huic Mavors, huic ipsa favebit Enyo
Prudentius, Hymni, 11,115 per silvas per saxa ruunt	Ad Ren. 2,227 Per silvas, per saxa ruit
Waltharius 2,704 me transverberet hasta	Ad Ren. 2,132 Diem transverberet hasta
Guilelmus Apuliensis, Gesta Roberti Wiscardi 5,60 sua dant ibi membra sopori	Ad Ren. 2,260 Sic membra sopore gravata

A vizsgálat legérdekesebb fejleménye szerény véleményem szerint azonban a kifejezetten keresztény auktorok szöveghelyeinek átvétele, hiszen Janusnál éppen azt tartották az egyik különlegességnek, hogy későbbi magas egyházi tisztségének betöltése ellenére – és nyilván már Guarino iskolájában is tudatában kellett lennie Vitéz János unokaöccsekként annak, hogy itthon milyen pályára szánták – ifjúkori költészete mégis olyannyira „pogány” maradt. A keresztény Prudentius sok esetben megjelenik a Renatus-panegyricusban, de a téma hasonlósága miatt felfedezhetjük a szövegben a *Walthariust* és Guilelmus Apuliensis tollából (11– 12. század) a szintén Nápolyhoz kötődő *Gesta Roberti Wiscardi* című történelmi tárgyú hőseposz egyes reminiscenciáit, amelyeket a később táblázatos formában mutatok majd be. Bővebb kifejtésre sajnos nincs keret, de feltétlenül meg kell említenem, hogy mely egyéb szerzőkkel találtam szövegszerű egyezést Janus dicsköltményeiben, noha nem oly nagy arányban, mint a fent említett auktorok esetében. A kritikai kiadás lábjegyzet-apparátusában mindegyiküket jelöltem. Előfordul még párhuzam tehát a következő szerzőkkel, valamint olyan művekkel, amelyek szerzője nem ismert:

- Alcuin (735 - 804)
- Altilio, Gabriele (1436 - 1501)
- Avienus (3 - 4. sz.)
- Baratella, Antonio (1385 - 1448)
- Basino da Parma (1425 - 1457)
- Beccadelli, Antonio (1394 - 1471)
- Ferreto de Ferreti (1294 - 1337)
- Filelfo, Franceso (1398 - 1481)
- Galeotto Marzio (1427/28 - 1494/97)
- Guarino (1374 – 1460)
- Guilelmus Apuliensis (11. sz.)
- Henricus Septimellensis (12. sz.)
- Isidorus Hispalensis (560 – 636)
- Laus Pisonis (1. sz.)
- Maffeo Vegio (1407 - 1458)
- Moggio Moggi (1325 - 1328)
- Naldo Naldi (1436 – 1513)
- Paulus Nolensis (354 – 431)
- Paulus Diaconus (720 – 800)
- Perotti, Niccolò (1430 - 1480)

- Petrus de Ebulo (1196 - 1220)
- Pontano, Giovanni (1429 - 1503)
- Prudentius (348 – 413)
- Reposianus (3. sz.)
- Rutilius Namatianus (5. sz.)
- Sedulius (5. sz.)
- Theodolus (5. sz.)
- Ubertino Pusculo (1431 – 1469)
- Ugolinus Verinus (1438 - 1516)
- Waltharius manu fortis (9/10 sz.)
- Zovenzoni, Raffaele (1431 – 1480)
- Gualterus de Castellione (Walther of Chatillon) (12. sz.)

Térjünk vissza azonban a legfontosabbakhoz, illetve azokhoz az auktorokhoz és művekhez, amelyek általában véve a legnagyobb arányban jelennek meg az antikvitas mellett Janusnál. Ahogyan az előzőekben már utaltam rá, Claudius Claudianus mellett – akinek eddig óriási jelentőséget tulajdonítottak Janus ihletői között³⁶ – a késő császárkori irodalom egy másik, méghozzá keresztény – képviselője is felsejlik Janus dicsőköltményeiben, ő pedig Prudentius. Eddig nem sok figyelmet kaptak költészetének keresztény gyökerei – néhány elégiájától eltekintve³⁷ – az volt ugyanis az általános felfogás, hogy noha Janus Magyarországon fényes egyházi karriert futott be, mégis Guarino egyik leghíresebb tanítványaként a pogány szerzők többségét tanulmányozta és tekintette mintának, – ismét hangsúlyozandó természetesen, hogy azért bizonyos keresztény auktorok hangsúlyt kaptak Guarino tanmenetében³⁸ is, mint pl. Augustinus. Janus azonban mégiscsak a középkori Magyarországról származott, amely gondolkodásmódját is meghatározhatta, ezen felül pedig számításba kell venni, hogy a reneszánsz nem szerette a középkori skolasztikát, viszont az antik patrisztikát annál inkább.³⁹

Prudentius mint forrás leginkább a *Psychomachia* (*A lélekért vívott harc*) c. eposza kapcsán merült fel. Ez a mű egy 915 hexameterből álló allegorikus keresztény eposz, amelyben a perszonifikált krisztusi erények vívnak ádáz csatákat a pogány bűnökkel, és a háború a keresztény erények győzelmével végződik. A téma – az allegorikus harc – adott, és Janus, ha nem is a konkrét csataleírásokat, a keresztény erények elnevezését viszont közvetlenül alkalmazta a panegyricusok hőseinek jellemzésénél. Ki kell emelni, hogy Prudentius maga is egy antik műfajt, azt eposzt hívta újra életre, viszont megtöltötte azt allegorikus tartalommal, amely a későbbi keresztény eposzok mintaképévé avatta. A művet komplex, többretegű jelentéstartalmak alkotják, amelyek szintézisének figyelembevételével lehetséges csupán a költemény interpretációja⁴⁰. Lássunk erre egy olyan példát, amelyet Janus közvetlenül Prudentiustól vesz át:

---

³⁶ FENICZY 1943.

³⁷ KISS FARKAS 2000: 104-109., és KOCZISZKY 1981: 192–209.

³⁸ GUARINI 1975. és SABBADINI 1896.

³⁹ KARDOS 1973: 1-2.

⁴⁰ HAJDU 1994: 140-148.

1. táblázat

Sincera Fides = az Igaz Hit

Jan. ad Ren. 1,154-155	Prud. psych. 803
Ludovicus intelmei Renatushoz: milyen erényekkel kell bírnia jövődő uralkodónak, és milyen bűnöktől kell tartózkodnia	Az erény és a bűnök csatája mikrokozmosz (azaz az ember bensőjében zajló) de egyben makrokozmosz (az objektív, egyetemes világyetem színjén is) zajlik
Huic comes accedat purae moderatio mentis // Ac vere sincera fides, fuge nomen avari	Hunc sincera Fides simul et Concordia, sacro // foedere iuratae Christi sub amore sorores // conscendunt apicem

Közvetett átvételek a következők:

2. táblázat

Ne trepidate = „Ne féljete”-motívum

Jan. ad Ren. 2,78-81	Verg. Aen. 9,114	Prud. psych. 699
René visszatér a harcba, és Nápoly ostroma előtt beszédet tart katonáinak	Az Istenanya leszól az égből, hogy ne féljenek a trójaiak, mert hiába akarja Turnus felgyújtani a hajókat, azok nem égnek el, hanem nimfákká változnak	Aki Krisztusban hisz, ne féljen és ne kételkedjen
O, saepe magnis in ipso me teste periculis // spectati iuvenes, o praestans robore sanguinis // ne trepidate, precor. Non nos delere parantes // sic sensere dei!	Ne trepidate meas, Teucro defendere navis // neve armate manus, maria ante exurere Turno quam sacras dabitur pinus. vos ite solutae // ite deae pelagi, genetrix iubet	Addubitas ne te tuus umquam deserat auctor? // Ne trepidate homines, vitae dator et dator escae est //

Újabb közvetett párhuzam, ezúttal Silius Italicus közvetítésével: per sylvas, per saxa ruit – a hanyatt-homlok, ill. árkon bokron át menekülés, rohanás érzékeltetése:

3. táblázat

Per sylvas, per saxa ruit = Árkon-bokron át menekülés

Jan. ad Ren. 2,227	Sil. 16,4-8	Prud. hymn. 11,115
--------------------	-------------	--------------------

Renatus kiáll a sáncra, és harcra hívja ellenfelét, ám az már a beszédétől megrémül, és árkon- bokron át menekül	Hannibal elveszíti Bruttiumot (Calabria) és visszavonul, mint dúlt bika az erdőn át rohanva	Hyppolitus mártír halálára írt himnusz, a jelenet, amikor a lovak elragadják, és árkon bokron át húzzák maguk után a testét
Continuo dictis percussus talibus hostis // Praecipiti dat terga fugae. Rex arce potitur // cervus ut audito Massyli murmure monstri // per sylvas per saxa ruit	... porque ardua cursu // saxa ruit, sternit silvas rupesque lacescit ...	Per silvas per saxa ruunt, non ripa retardat

Nem Prudentius azonban az egyetlen késő császárkori keresztény szerző, aki megjelenik Janus műveiben: találunk példákat Paulinus Nolanus, Sedulius, és Sevillai Izidor szövegeinek allúziójára is.

Nézzünk azonban most egy további, Janusnál szintén megjelenő műfajt, amely ugyancsak nem értelmezhető az antik gyökerek nélkül, ez pedig a hexameterekben írt középkori hősköltemény. Janus Pannonius szempontjából egyelőre csupán a 10. és 11. században keletkezett két konkrét művel szeretnék foglalkozni, amelyek tekintetében egyértelmű bizonyos passzusok kölcsönvétele. Az első a kora középkori népvándorlás hatására született népköltészeti alkotásnak egy 10. századi feldolgozása, amely *Waltharius manu fortis* címen vált népszerűvé, és terjedt el az egész művelt Európában. A mű számos magyar vonatkozást is tartalmaz. Írásos változatát még 920. előtt egy Ekkehard nevű sankt-galleni szerzetes készítette el először, és művét Erchenbald strassbourgi érseknek ajánlotta. Később, 1060. körül, egy másik, szintén Ekkehard nevű pap átdolgozta, kijavította az eredeti szöveg latinságának hibáit, és kiirtotta belőle a germanizmusokat, így jött létre a ma ismert változat.

A hősköltemény témája a burgundi mondakörhöz kötődik, és rokonítható a Niebelung-énekkel. Az eposz azt beszéli el, hogy az Attila hun fejedelem udvarában gyermekkorától fogva túsul tartott akvitániai királyfi, Walter, szerelmével Hildegunddal és Attila kincseivel megrakodva hogyan szökik meg, hogy végre hazatérjen atyja várába. Az úton Günther frank király megtámadja WALTERt, ellene uszítja gyermekkori túsztársát, a frank udvarba már korábban visszatért Hágent, és magának követeli a kincseket. Walter egyenként mérkőzik meg az ellene küldött vitézekkel, és mindet legyőzi, majd utolsóként régi barátjával, Hágennel és magával Günther királlyal kell megküzdenie. Hágén és a király legyőzetnek, Walter pedig szerelmével végre hazatérhet. Előre kell bocsátanom, hogy sajnos konkrét adatunk nincs azt illetően, hogy Janus, esetleg Guarino és köre tarthatta-e kezében a *Waltharius* írásos változatát, de az átvételek hasonlósága alapján feltételezhetjük, hogy Janus ismerte a szöveget. Nézzünk erre példákat! A következő táblázat Janusnál és a *Walthariusban* egyaránt előforduló vergiliusi átvételeket mutat, amelyekben a főhős fegyvert ragad, hogy példát mutasson harcból, valamint hogy bajba jutott társai segítségére siessen.

4. táblázat
A „tela ferens” változatai

Jan. Ren. 2,31-35	Verg. Aen. 2,213-216	Verg. Aen. 12,465	Walth. 2,623-628
Johanna nápolyi királynő halála után René igényt tart a trónra Aragóniai Alfonzzal szemben, ám fogságba esik. Helyette felesége, Izabella királyné harcol	Laokoón és gyermekei halála: a két tengeri kígyó először a két fiút, majd a fegyverrel segítségükre siető apjukat támadja meg	Aeneas a maradék trójaiakkal harcot vív Latiumért. Aeneas és Turnus harca, Aeneas üldözőbe veszi Turnust	Günther biztatja Hagent, hogy támadjon Walterre, ám az ellenáll: elmondja neki látomását: ha megteszik, Güntherre medve támad, és a fegyverrel segítségére siető Hágén is megsebesül
At regina tribus pontum permensa carinis // invenit externam Campano in littore classem // hic unam fuis intercipit hostibus alnum // Te pariter, Caieta, rapit. Spectare iuvabat // ipsam exhortantem socios ac tela ferentem	... illi agmine certo // Laocoonta petunt; et primum parva duorum // corpora natorum serpens amplexus uterque // implicat et miseros morsu depascitur artus // post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem // corripunt spirisque ligant ingentibus	Ipsa neque aversos dignatur sternere morti // nec pede congressos aequo nec tela ferentis // insequitur: solum densa in caligine Turnum // vestigat lustrans ...	Visum quippe mihi te colluctarier urso // Qui post conflictus longos tibi mordicus unum // crus cum poplite ad usque femur decerpserat omne // et mox auxilio subeuntem ac tela ferentem // me petit atque oculum cum dentibus eruit unum

A következő ábra példát hoz egy tipikus csatajelenetre, amikor egy harcost, vagy egy allegorikus alakot keresztüldöf a lándzsa:

5. táblázat
Transverberat hasta = „Keresztüldöfi a lándzsa”

Jan. Ren. 2,132	Ilias Latina 427-428	Sil. 7,672-673	Walth. 2,702-704
René harca Nápolyért; csatajelenet	Csatajelenet: Odiust lándzsával leterítik	Csatajelenet: Carmelus és Hampsicus harca	Szkaramund és Walter harcolni készül, előtte még megpróbálják egymást meggyőzni szóval

Quo tremebunda diem transverberat hasta volatu	Infelix Odius, quem vastae cupidis ictu // sternit et ingenti scapulas transverberat hasta	Hunc longa multa orantem Carmelus et altos // mutantem saltu ramos transverberat hasta	Ille dehinc: „si convincar, quod proelia primus // temptarim, seu quid merui, quod talia possim // iure pati, absque mora tua me transverberet hasta”
--	--	--	--

Az alábbi táblázatban láthatjuk, hogyan került Vergiliustól kiindulva Ovidiuson át a „sebosztó/halálosztó” kifejezés = vulneris auctor a *Waltharius* és Janus szövegébe.

6. táblázat

Vulneris auctor = „Seb okozója”

Jan. pro p. Italia 191-195	Verg. Aen. 9,745- 748	Ov. met. 8,417-419	Walth. 2,795-797
A megszemélyesített Itália panaszkodik, hogy nem külhoni ellenség pusztítja, hanem önnön maga azaz saját népei törnek vesztére	Csatajelenet, Iuno felbízta Turnust, hogy Aeneas távollétében rontsanak a trójaiakra	A Calydoni vadkan elejtése	Günther parancsára Hadavart készül küzdeni Waltherral, eleinte szavakkal támad, és megígéri neki, hogy meg fogja sebezni
Nec tamen (ut pudeat mea me deplangere damna // vulneribus nostris peregrinum asseribimus hostem // plus me barbaricis laesere domestica damnis // vulneris auctor ego; proprio male sana quid ultra // confodior gladio? memet mea dextra (nefandum)	... vulnus Saturnia Iuno // detorsit veniens portaeque infingitur hasta // “At non hoc telum, mea quod vi dextera versat // effugies, neque enim is teli nec vulneris auctor”	Stridentemque novo spumam cum sanguine fundit // vulneris auctor adest hostemque inritat ad iram // splendidaque adversos venabula condidit in armos	Numquid et iste putas astu vitabitur ictus // quem proprius stantis certo libramine mittit // dextra manus? neque enim is teli seu vulneris auctor.

Az alábbi táblázat szintén többrétegű kontextust sejtet: a tipikusan keresztény „Mindenható atya” = Omnipotens genitor) kifejezés Vergiliustól ered, és az általam vizsgált összes auktornál megjelenik:

7. táblázat
Omnipotens Genitor = „Mindenható Atya”

Jan. pro p. Italia 255-256	Verg. Aen. 10,665-669	Prud. hymn. 13,53-56	Paul. Nol. carm. 4,1-5	Walth. 1,1-12
A mindenható atya – a belviszályok miatt büntetésképpen – dögvészt küld az itáliai földre	A latinok és a trójaiak harca folytatódik: Turnus Aeneas ködalakja után rohan	Szent Cyprián a fogságban a mindenható atyához imádkozik	Reggeli imádság a mindenhatóhoz	A szerző a művét a mindenható kegyelmébe ajánlja, és kéri, óvja a patrónusát
Omnipotens genitor nostras commotus in urbes // misit ob infandas caedes et bella cruenta	Cum Turnum medio interea fert aequore turbo // respicit ignarus rerum ingratusque salutis // et duplicis cum voce manus ad sidera tendit // “Omnipotens genitor, tanton me crimine dignum // duxisti et talis voluisti expendere poenas?”	Clausus in his specubus sanctus Cyprianus et catena // nexus utramque manum nomen patris invocat supremi // “Omnipotens genitor Christi deus et creator orbis ...	Omnipotens genitor rerum, cui summa potestas	Omnipotens genitor, summae virtutis amator // ... praesul sancte dei, nunc accipe munera servi // quae tibi decrevit de larga promere cura // peccator fragilis Geraldus nomine vilis ...

Végül pedig vizsgáljuk meg, hogyan jelenik meg Janus szövegeiben a *Gesta Roberti Wiscardi*, amely műfaját és témáját tekintve is szorosan kötődik a Janus-féle, Nápolyért vívott csaták ábrázolásához. A szerző, Guilelmus Apuliensis a 11-12. sz. fordulóján élt, és kb. 1095 és 1099 között írta meg történelmi öt könyvből álló hexamateres eposzát Roberto il Guiscardo (Robertus Wiscardus) hőstetteiről, valamint a normannok dél-itáliai hadjáratairól, egészen az első bejövetelüktől fogva Wiscardus haláláig (1085). Az eposzban a normannok mint Dél-Itália jogos örökösei jelennek meg, akik legitim harcot folytatnak a terület megszerzéséért a bitorló bizánciakkal szemben.

A szövegegyezések közül az alábbi táblázat a főhős érényeinek dicséretét (= igazságos szigor) tartalmazza. Ugyanazt a kifejezést megtaláljuk Claudianusnál, a Gestában, majd Janusnál is:

8. táblázat

Servare rigorem = Megőrizni az igazságos szigort

Jan. ad Ren. 1,149-154	Claud. Olybr. Prob. 1,38-41	Guil. Apul. Wisc. 5,257
Ludovicus intelmei fiához, Renatushoz	Probinus érényeinek dicsérete	Az elhunyt salernói Gergely pápa érényeinek dicsérete
Prima tuo pietas radicem in pectore figat // dignas quippe vices mortalibus aequa rependunt // numina, respiciunt sanctos, odere profanos // Post hanc iustitiae studeas servare rigorem // sed semper blanda cum mansuetudine mixtum	...virtutibus ille // fortunam domuit nunquamque levantibus alte // intumuit rebus; sed mens circumflua luxu // noverat intactum vitio servare rigorem	Vir venerabilis hoc in tempore papa Salerni // Gregorius moritur, quem nec persona, nec auri // unquam flexit amor // iustum servare rigorem // semper proposuit

A következő csatajelenetet (= a főhős az ellenség középebe ront) ábrázoló szövegazonosság Petrarcan keresztül érkezett Janus és a kortárs Antonio Beccadelli műveibe:

9. táblázat

Medios ... in hostes = „Az ellenség középebe ront”

Jan. ad Ren. 1,330-331	Guil. Apul. Wisc. 1,383-384	Petr. Afr. 3,599	Becc. eleg. var. 15,85
Renatus személyesen harcol: az ellenség sűrűjébe ront, és halálos csapásokat mér rájuk	Csatajelenet: Gualterus szintén az ellenség középebe ront	Csatajelenet: a római harcos az ellenség sűrűjébe veti magát	Csatajelenet az itáliai belharcok (Aragóniaiak harca Nápolyért) témaköréből: a hős az ellenség középebe ront
Ille autem medios longe progressus in hostes // plurima letali sternebat corpora ferro	Proripitur subito medios Gualterus in hostes // Normannos hortans ad bella redire fugaces	... mox magna precatus // numina devotum medios se misit in hostes	Dum vir Caesareus medios directus in hostes

Konklúzió: A bemutatott példák mellett számos egyéb allúziót is találunk Janus szövegeiben, amelyek igazolhatóan a fent bemutatott művekből és más, e helyen nem említett költeményekből származó átvételeknek nevezhetők. A hivatkozott művek mellett találtam még megfeleléseket Janusnál a következő keresztény, középkori és kortárs szerzők munkáiból, ám kisebb arányban:

10. táblázat

Egyéb szerzők megjelenése Janusnál

1-8. sz. Pogány és keresztény szövegek	Középkori hősköltemények	Reneszánsz, neolatin	Reneszánsz, neolatin
Laus Pisonis (1. sz.) Reposianus (3. sz.) Avienus (3 - 4. sz.) Prudentius (348 – 413) Paulus Nolensis (354 – 431) Rutilius Namatianus (5. sz.) Sedulius (5. sz.) Theodolus (5. sz.) Isidorus Hispalensis (560 – 636) Alcuin (735 - 804) Paulus Diaconus (720 – 800)	Waltharius manu fortis (9/10 sz.) Guillelmus Apuliensis (11. sz.) Henricus Septimellensis (12. sz.) Petrus de Ebulo (1196 - 1220) Gualterus de Castellione (Walther of Chatillon) (12. sz.)	Altilio, Gabriele (1436 - 1501) Baratella, Antonio (1385 - 1448) Basino da Parma (1425 - 1457) Beccadelli, Antonio (1394 - 1471) Ferreto de Ferreti (1294 - 1337) Filelfo, Francesco (1398 - 1481) Galeotto Marzio (1427/28 - 1494/97) Guarino (1374 – 1460)	Maffeo Vegio (1407 - 1458) Moggio Moggi (1325 - 1328) Naldo Naldi (1436 – 1513) Perotti, Niccolò (1430 - 1480) Pontano, Giovanni (1429 - 1503) Ubertino Pusculo (1431 – 1469) Ugolinus Verinus (1438 - 1516) Zovenzoni, Raffaele (1431 – 1480)

Összefoglalásként elmondható, hogy habár a jelenlegi Janus-kiadás jóllehet tartalmazza teljes szövegkritikai apparátust és a párhuzamos szöveghelyeket, az irodalomtörténeti szempontból klasszikus értelemben vett kommentár mégsem kaphatott helyett a kötetben. E rövid tanulmányom célja az volt, hogy felhívjam a szakmai közönség és a magukban érdeklődést érző kutatók figyelmét egy sokrétű, klasszikus kommentár megírásának lehetőségére, folytatva a munkát ott, ahol annak idején Kovásznai Sándor az utrechti edíció előkészítő munkálatai során abbahagyta. A gondolatot továbbfűzve: nekem sajnos nem volt módom a panegyricusok kommentárjának megírására, és természetesen eddig még nem beszélhetünk Janus epigrammái, elégiái, fordításai, egyéb művei egységes kommentárjának meglétéről sem, annak megemlítésével, hogy egyes művei esetében készültek monnetárok, de a teljes életműre nézve ez nem mondható el. A munka az opera omnia tekintetében igen időigényes, és talán nem túlzás azt mondani, hogy rendkívüli felkészültséget igényel a kommentátortól. Csupán remélni tudom, hogy egyszer lesz lehetőség egy olyan nagyléptekű vállalkozás megteremtésére, akár egy kutatócsoport részvételével is, amely feladatául tűzi majd

ki Janus Pannonius összes műveihez egy kritikai-filológiai kommentár megírását. Én csupán egyfajta kiindulópontot szerettem volna szolgáltatni: a párhuzamos helyek vizsgálatával talán sikerült felhívni arra a figyelmet, hogy a Janus-filológiának még van mit tanulmányoznia a szövegek kapcsán. De a simila feltérképezése a szempontok közül csak egy: Janus költészetének tanulmányozása ennél jóval kiterjedtebb is lehet. Mindenesetre szeretném a figyelmet felhívni a téma nagyságára, és a lehetőségek feltérképezésének folytatására. Ez a rendkívül sokrétű, a különféle szövegek közötti kapcsolati minta a további kutatások számára kiindulópontot jelenthet nem kizárólag verstani, hanem tudománytörténeti szempontból is: hiszen további adalékokkal gazdagítaná tudásunkat Janus Pannonius egyébként is zseniálisan sokoldalú irodalmi, költészeti, történeti, filozófiai és tudományos ismereteit illetően.

Felhasznált irodalom

- ÁBEL Jenő: *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon –Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest–Lipsiae, Brockhaus, 1880.
- BÉKÉS Enikő: *Janus Pannonius: Válogatott bibliográfia*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006.
- BIRNBAUM, Marianna D. : Janus Pannonius történelemszemlélete. In JANKOVITS László – KECSKEMÉTI Gábor (szerk.): *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1998. 37–41.
- BIRNBAUM, Marianna D.: *Janus Pannonius Poet and Politician*. Zagreb, 1981.
- BORZSÁK István: *Ábel Jenő*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 34.
- CASELLA, Maria Teresa: *Il metodo dei commentatori umanistici esemplato sul Beroaldo*, Studi Medievali, 16(1975), 627–701.
- CSAPODI Csaba: *A Janus Pannonius szöveghagyomány*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- DALLOUL Zaynab: Janus Pannonius antik reminiscenciái a *Carmen pro pacanda Italia* c. dicsőítőműveiben. In MIKUSI Balázs – RÓZSAFALVI Zsuzsanna – SIRATÓ Ildikó szerk.: *Fordítás, tolmácsolás, értelmezés*. Budapest, OSZK–Gondolat, 2017. 101–109. [Bibliotheca Scientiae et Artis, 9.]
- DALLOUL Zaynab: *Kovácsnai Sándor, az elfeledett Janus-kommentátor*. Szegedi Tudományegyetem, bölcsészdoktori értekezés kézírata, 2009.
- DALLOUL Zaynab: *Kovácsnai Sándor és az európai kommentártörténeti hagyomány*. Irodalomtörténeti Közlemények, 114/(2010/2). 99–121.
- DOLBY, Laura M.: Az intertextualitás Janus Pannonius epigrammaiban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 96(1993/3). 320–323.
- Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti*. Ed. Istituto Giovanni Treccani. Versione Online. Elérhető: www.treccani.it/enciclopedia/poggio-bracciolini_%28Dizionario-Biografico%29/ (A letöltés dátuma: 2018. 17. 26.)
- FENICZY György: Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete, In: *Értekezések a magyarországi latinság köréből*, 10. Pázmány Péter Tudományegyetem Latin Filológiai Intézete, Budapest, 1943
- FORTUNATUS Matthaeus: *L. Annaei Senecae Naturalium Quaestionum Libri VII*. Venezia, Aldus Manutius, 1522. (=RMK III. 252).
- GUARINI, Battista: *De ordine docendi et studendi*. Testo critico, trad. e note di Luigi PIACENTE. Bari, 1975.

- HAJDU Péter: Prudentius Psychomachiája. *Antik Tanulmányok* 38, (1994) 140-148.
- HORVÁTH János: Janus Pannonius műfajai és mintái. In KARDOS Tibor – V. KOVÁCS Sándor (szerk.): *Janus Pannonius: Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 337–389. (Memoria saeculorum Hungariae).
- HUSZTI József: *Janus Pannonius*. Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931.
- Iani PANNONII Opera quae manserunt omnia Volumen I. Epigrammata. Volumen II. Elegiae.* Fasciculus 1. Seriem redigunt Stephanus Borzsák et Ágnes RITOÓK-SZALAY. Textus Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER. Similia addidit Ladislaus TÖRÖK. Balassi Kiadó, Budapest. 2006. 2014.
- Iani PANNONII Opera quae manserunt omnia. Volumen III. Carmina epica.* Fasciculus 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER. Similia addiderunt Ladislaus TÖRÖK et Zaynab DALLOUL. Balassi Kiadó, Budapest, 2018.
- Iani PANNONII Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia, 1-2.* Ed. Sámuel TELEKI et Alexander KOVÁSZNAI, Traiecti ad Rhenum, Bartholomaeus Wild, 1784.
- JUHÁSZ László: Janus Pannonius epigrammáinak szövegkritikájához és hermeneutikájához. *Filológiai Közöny* 14(1968), Budapest, 1968. 146-185.
- KARDOS Tibor: Janus Pannonius és a középkor. In: *Filológiai Közöny* XIX. 1973. 1-2.
- KARDOS Tibor: Toni ed echi Ovidiani nella poesia di Giano Pannonio In: R.R. BOLGAR ed., *Classical influences on European Culture AD: 500-1500. Proceedings of an International Conference held at King's College, Cambridge, April*. University Press, Cambridge, 1971. 183-194.
- KISS FARKAS Gábor: A Búcsú Váradtól retorikai kontextusa. Nazianzi Szent Gergely és Janus Pannonius. In: *Irodalomismeret*, XI (2000)4. 2000. 104-109.
- KOCZIÁNY László: *Kovásznai Sándor: Az ész igaz útján: Válogatott írások*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970.
- KOCZISZKY Éva: Janus Pannonius: Ad animam suam. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXXV. 2, 1981. 192–209. (*Reneszánsz füzetek*, 49.)
- KOVÁSZNAI Sándor: *Notae in Janum Pannonium*. Marosvásárhely, Teleki Könyvtár, 1778-1779, MS autogr. TKt, I-III, 401 b, c, d, sz.
- MANN, C. N. J. 1971. Petrarch and the Transmission of Classical Elements. In: R. R. BOLGAR ed. *Classical Influences on European Culture A.D. 500–1500. Proceedings of an International Conference Held at King's College. Cambridge, April 1969*. Cambridge, University Press. 217–224.
- MARGOLIS, Oren: *The Politics of Culture in Quattrocento Europe. René of Anjou in Italy*. Oxford, University Press, 2016. 68–102.
- PADE, Marianne ed.: *On Renaissance Commentaries*. Hildesheim–Zürich–New York, Georg Olmas Verlag, 2006. (Noctes Neolatinae, Neolatin Texts and Studies, 4.)
- PAIS Dezső: Janus Pannonius Eranemusa és a latin klasszikusok. *Egyetemes Philológiai Közöny* 34(1910). 760–776.
- PFEIFFER, Rudolf: *History of Classical Scholarship. From 1300 to 1850*. Oxford, Clarendon Press, 1976.
- SABBADINI, Remigio: *La scuola e gli studi Guarino Guarini Veronese*. Galati, Catania, 1896.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Janus Pannonius lappangó művei nyomában. In ZSUPÁN Edina – BOKA László (szerk.): *Interpretációk interpretációja: Tudós bibliothecariusok, tudós előadók*. Budapest, OSZK–Gondolat, 2015. (Bibliotheca scintiae et artis) 9–17.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: *Parthenope veszedelme: Újdonságok a Janus Pannonius-filológia köréből*. Budapest, Napkút, 2010. (Értekezők – etüdök, 2) 5–31.

THOMSON, Ian: *Humanist Pietas: The Panegyric of Janus Pannonius on Guarinus Veronensis*. Bloomington, Research Institute for Inner Asian Studies, 1988. 34.

URBÁN László: Janus Pannonius Catullus-olvasmányai. In KARDOS Tibor – V. KOVÁCS Sándor (szerk.): *Janus Pannonius: Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

(*Memoria saeculorum Hungariae*, 2), 397–405.

V. KOVÁCS Sándor: Az újkori Janus Pannonius filológia. Janus elégiáinak időrendje. In KARDOS Tibor – V. KOVÁCS Sándor (szerk.): *Janus Pannonius: Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. (*Memoria saeculorum Hungariae*, 2), 572–574;

V. KOVÁCS Sándor: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom: Tanulmányok*. Budapest–Dabas, Magvető Könyvkiadó, 1987, 337–341.